

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

MAGISTRSKO DELO

**GOSPODARSKI RAZVOJ KOSOVA IN VLOGA TUJIH
NEPOSREDNIH INVESTICIJ**

Ljubljana, september 2009

MOJCA KONDA

IZJAVA

Študentka Mojca Konda izjavljam, da sem avtorica tega magistrskega dela, ki sem ga napisala pod mentorstvom dr. Tjaše Redek, in skladno s 1. odstavkom 21. člena Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah dovolim objavo magistrskega dela na fakultetnih straneh.

V Ljubljani, oktober 2009

Podpis:

Kazalo

Uvod.....	1
1 Predstavitev Kosova.....	2
1.1 Politično okolje.....	3
1.2 Gospodarsko okolje.....	4
1.3 Kazalci gospodarskega razvoja.....	6
1.3.1 Bruto domači proizvod.....	7
1.3.2 Javne finance.....	9
1.3.3 Inflacija.....	9
1.3.4 Brezposelnost.....	10
1.3.5 Pomen transferjev za gospodarsko rast.....	11
1.4 Privatizacijski proces.....	12
2 Ključni sektorji kosovskega gospodarstva.....	13
2.1 Energetika.....	14
2.1.1 Predstavitev sektorja in njegova vloga v gospodarstvu.....	14
2.1.2 Kapacitete proizvodnje električne energije.....	17
2.1.3 Pristojnosti državnih institucij in zakonski okvir.....	19
2.1.4 Poraba in cena električne energije.....	20
2.1.5 Pomanjkljivosti distribucije električne energije.....	21
2.1.6 Možnosti za investicije v energetske sektor.....	22
2.2 Kmetijstvo in živinoreja.....	23
2.2.1 Predstavitev sektorja in njegova vloga v gospodarstvu.....	23
2.2.2 Velikost kmetijskih površin in število kmetij.....	24
2.2.3 Obdelava kmetijskih površin.....	25
2.2.4 Politika države.....	26
2.2.5 Ključne veje panoge.....	26
2.2.6 Konkurenčnost panoge.....	28
2.2.7 Pomanjkljivosti panoge.....	29
2.2.8 Priložnosti za investitorje.....	30
2.3 Živilsko - predelovalna industrija.....	31
2.3.1 Predelava zelenjave, sadja, mesnih in mlečnih izdelkov.....	32
2.3.2 Pomanjkljivosti panoge in možnosti za investicije.....	33
2.4 Lesna industrija.....	35
2.5 Gradbeništvo.....	37
2.6 Telekomunikacije in informacijska tehnologija.....	38
3 Tuje neposredne investicije na Kosovu.....	41
3.1 Poslovno okolje na Kosovu in privlačnost za TNI.....	46
3.2 Spodbujevalni faktorji za tuje neposredne investicije na Kosovu.....	52
3.3 Podpora slovenskim podjetjem za tuje neposredne investicije na Kosovo.....	56
3.4 Primeri tujih neposrednih investicij na Kosovu.....	57
Sklep.....	59
Literatura in viri.....	61

Kazalo tabel:

<i>Tabela 1: Gospodarska rast na Kosovu v letih od 2004 do 2007 v milijon eur</i>	7
<i>Tabela 2: Kosovski proračun v letih od 2004 do 2007 v milijon eur</i>	9
<i>Tabela 3: Indeks rasti cen potrošnih dobrin na Kosovu v letih od 2004 do 2007 v odstotkih</i>	9
<i>Tabela 4: Stopnja brezposelnih oseb po starostnih skupinah v letih 2007 in 2008</i>	10
<i>Tabela 5: Tekoči transferji plačilne bilance v letih od 2005 do 2007</i>	12
<i>Tabela 6: Vrednost uvoza in izvoza kmetijskih pridelkov od leta 2004 do 2007 v milijon eur</i>	23
<i>Tabela 7: Struktura kmetij po številu govedi</i>	28
<i>Tabela 8: Pokritost potreb z uvozom v kmetijstvu in živinoreji ter najbolj značilni proizvodi</i>	29
<i>Tabela 9: Vrednost uvoza in izvoza lesa in lesnih izdelkov od leta 2004 do 2007 v milijon eur</i>	36
<i>Tabela 10: Število telefonskih priključkov na prebivalca v letu 2008</i>	40
<i>Tabela 11: Cene telefonskih pogovorov na minuto za fiksno omrežje, mobilnoomrežje in internet v letu 2008 znotraj posameznega operaterja</i>	40
<i>Tabela 12: Dohodek TNI v JV Evropski v letu 2007</i>	42
<i>Tabela 13: Neposredne tuje investicije na Kosovu od leta 2000 do 2006</i>	43
<i>Tabela 14: Število tujih podjetij, ki so investirale na Kosovu</i>	44
<i>Tabela 15: Seznam podjetij, ki so na Kosovu največ investirala</i>	45
<i>Tabela 16: Seznam največjih omejitev, ki jih doživljajo majhna in srednje velika podjetja na Kosovu</i>	47
<i>Tabela 17: Proizvedena električna energija v kWh na osebo v letih 2006 in 2007</i>	48

Kazalo slik:

<i>Slika 1: Izvoz v letu 2008 v odstotkih</i>	8
<i>Slika 2: Uvoz v letu 2008 v odstotkih</i>	8
<i>Slika 3: Poraba energije po energetskih virih na Kosovu v letu 2006</i>	15
<i>Slika 4: Plačana električna energija in viri izgub, kot % vse proizvedene energije v letu 2007</i>	17
<i>Slika 5: Delež kmetij po velikosti ozemlja v letu 2005</i>	24
<i>Slika 6: Vrsta zemeljske površine v lasti kmetijskih gospodinjstev v letu 2005</i>	25
<i>Slika 7: Raba kmetijske zemlje v letu 2005</i>	25
<i>Slika 8: Tuje neposredne investicije v regiji Zahodnega Balkana od leta 2004 do 2007 kot % BDP</i>	42
<i>Slika 9: Priliv TNI po sektorjih v letih 2006 in 2007</i>	44
<i>Slika 10: Neposredne tuje investicije na Kosovu od leta 2000 do 2006 po državah v milijon eur</i>	44
<i>Slika 11: Porazdelitev tujih investorjev po območjih do leta 2006</i>	46

Seznam kratic:

EAR	Evropean Agency for Reconstruction
ERO	Energy Regulatory Office
HTNI	horizontalne tuje neposredne investicije
ICMM	Independent Commission for Mines and Minerals
IMF	International Monetary found
IPAK	Investment Promotion Agency of Kosovo
JAPTI	Javna agencija Republike Slovenije za podjetništvo in tuje investicije v tujini
KCBS	Kosovo Cluster Business Support
KEK	Korporata Energjetike e Kosovës (angl. prevod Kosovo Energy Corporation)
KFOR	Kosovo Force
KOSTT	Kosovo Operator i Sistemit, Transmisionit dhe Tregut (angl. prevod Transmission System and Market Operator)
KTA	Kosovo Trust Agency
MEM	Ministry of Energy and Mining
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
SOK	Statistical Office of Kosovo
TNI	Tuje neposredne investicije
UMNIK	United Nation Mission in Kosovo
UNDP	United Nations Development Programme
VTNI	vertikalne tuje neposredne investicije

Uvod

Kosovo z vidika EU sodi v regijo 'zahodnega Balkana'. Zahodni Balkan kot del JV Evrope sestavljajo države nekdanje Jugoslavije brez Slovenije in vključujoč Albanijo. Ta termin je uvedla EU za (potencialne) vstopne kandidatke, pri čemer Hrvaška v veliki meri odstopa od povprečja navzgor, Kosovo pa navzdol. Regija je ključni ciljni trg za slovensko gospodarstvo, na katerem se lahko krepi za uvrstitev med razvite države v konkurenčnem boju v okviru EU in tudi širše. Slovenija bo morala izvažati kapital in izravnati plačilno bilanco s tujino. Pri tem bodo naravni ciljni trgi Zahodnega Balkana ključnega pomena, med katere sodi tudi Kosovo.

Namen magistrske naloge je analizirati gospodarski razvoj Kosova, ugotoviti pomembnost tujih neposrednih investicij za nadaljnjo rast gospodarstva in ugotoviti privlačnost Kosova za tuje neposredne investicije. To rdečo nit peljem skozi celotno magistrsko nalogo.

Cilj magistrske naloge je zagovarjati naslednje **hipoteze**:

- 1. Kosovo je gospodarsko precej nerazvito in se je šele v zadnjih letih resno lotilo tranzicije.*
- 2. Potencial za gospodarski razvoj Kosova je skrit predvsem v nekaterih sektorjih (v energetiki, kmetijstvu in živilstvu, živilsko – predelovalni industriji, lesni industriji, gradbenem sektorju in v sektorju telekomunikacij in informacijske tehnologije), ostali sektorji so nerazviti.*
- 3. K hitrejšemu razvoju Kosova bi lahko pomembno prispevale tudi TNI, vendar Kosovo ni privlačno za investitorje zaradi številnih razlogov, tako sektorskih značilnosti kot predvsem značilnosti poslovnega okolja in splošnih ekonomskih značilnosti*

Magistrska naloga je sestavljena iz treh večji delov. V prvem delu sem predstavila Kosovo z vidika ključnih značilnosti, ki zaznamujejo to državo ter jo umestila v regijo Zahodnega Balkana. Opisala sem politično in gospodarsko okolje in analizirala ekonomske indikatorje, ki so pomembni za vpogled v stanje gospodarskega razvoja (bruto domači proizvod, proračun, inflacija, brezposelnost, tuji transferji). V prvi del sem vključila tudi privatizacijski proces, ki je eden od zelo pomembnih faktorjev prehoda iz tranzicijskega v tržno gospodarstvo.

V drugem delu sem analizirala ključne panoge kosovskega gospodarstva. Z vidika zaposlenosti, naravnih danosti, tradicije, znanja in potreb so energetika, kmetijstvo in živilstvo, živilsko – predelovalna industrija, lesna industrija, gradbeništvo in telekomunikacije najpomembnejše panoge pri razvoju gospodarstva in predstavljajo največje priložnosti za tuje neposredne investitorje. Vsaka od teh panog se sooča s

težavami, med katerimi je največja pomanjkljivost pomanjkanje kapitala. Znotraj vsakega sektorja sem opredelila njegovo vlogo v gospodarstvu, analizirala sektor z vidika velikosti, naravnih danosti in ključnih vej ter opredelila priložnosti in pomanjkljivosti sektorja za investitorje.

V tretjem delu sem analizirala vpliv tujih neposrednih investicij na gospodarski razvoj države. Predstavila sem poslovno okolje, analizirala pretekle investicije, analizirala faktorje, ki ugodno vplivajo na TNI in s pomočjo analize gospodarstva in ključnih panog poiskala nadaljnje možnosti za investitorje. V tem poglavju sem predstavila vlogo slovenskih institucij pri investicijah na Kosovu ter navedla primere slovenskih in tujih neposrednih investicij na Kosovu.

Pri konkretnem primeru, katerega obravnavam, je bilo potrebno najprej določiti značilnosti države in analizirati politično in gospodarsko okolje. Podatke sem pridobila s pomočjo kvantitativnih in kvalitativnih podatkov posameznih institucij, pa tudi preko osebnega intervjuja s študentom ekonomije, ki podrobno pozna problematiko, saj mi je ta oblika zbiranja primarnih podatkov prinesla poglobljen vpogled v problematiko. Pri tem zagotavljam popolno zaupnost osebnih podatkov. Za ocenjevanje pridobivanja demografskih podatkov, ocenjevanje plačilne bilance, ocenjevanje uvoza in izvoza, stopnjo zaposlenosti, rast BDP in drugih kazalnikov sem uporabila sekundarne podatke razpoložljive na spletnih straneh. Omejila sem se le na tiste sekundarne podatke, katerih metodologija je bila skladna z mojimi raziskovalnimi potrebami in so bili dostopni. Pri raziskovanju in analiziranju podatkov se je namreč pojavila problematika nedostopnosti, pomanjkljivosti in neskladnosti podatkov. Sekundarne podatke sem iskala preko institucionalnih ponudnikov, poleg institucionalnega pristopa pa sem uporabila tudi vsebinski pristop s pomočjo ključnih besed.

V delu sem uporabila metodo analize kvantitativnih podatkov, in sicer opisno analizo prikazovanja podatkov. Pridobljene podatke sem tudi primerjalno analizirala v danem vsebinskem kontekstu. Določen segment podatkov je tudi slikovno ponazorjen in prikazan.

1 Predstavitev Kosova

Kosovo je eno izmed najrevnejših držav v Evropi, z izredno visokim odstotkom brezposelnosti, ki predstavlja okoli 40% aktivnega prebivalstva. Brezposelnost in revščina sta poglavitna razloga za odhod ljudi v druge države in za razvoj črnega trga. Približno 500.000 ljudi živi izven meja matične države, ki finančno pomagajo svojim družinam na Kosovu in tvorijo močno diasporo razpršeno po celi Evropi. Kosovo ima približno 2,1 milijona prebivalcev, od katerih je večina (90%) Albancev, ostali so Srbi, Muslimani in drugi. Večina prebivalcev živi na podeželju izven glavnega mesta Priština, rezultat tega pa so majhne kmetije, večkrat namenjene le samooskrbi, s pomanjkljivo kmetijsko

mehanizacijo in pomanjkanjem ustreznega znanja in veščin, ki bi povečala produktivnost v kmetijstvu. Kosovo je s pomočjo mednarodne pomoči privatiziralo približno 50% državne lastnine in za to prejelo 340 milijonov eur finančnih sredstev. Državna valuta je euro, vendar se dinar še vedno uporablja v srbskih enklavah (Investing in Kosovo, 2008, str. 6).

1.1 Politično okolje

Kosovo je relativno majhna država na zahodnem Balkanu, ki je neodvisnost od Srbije razglasila 17. februarja 2008. To je bila že druga razglasitev neodvisnosti, prva se je zgodila že leta 1990, vendar jo je takrat priznala le Albanija. Do danes je neodvisnost Kosova priznalo že več kot 40 držav, med njimi tudi Slovenija¹. Sprejetje *Deklaracije o neodvisnosti* ter *Ustave Republike Kosovo*² sta pomembna koraka na poti dolgoročne stabilizacije države. Od leta 1999 je Kosovo pod posebnim nadzorom Misije združenih narodov na Kosovu (UNMIK). Mir na Kosovu vzdržuje KFOR, mirovna misija, ki jo podpira NATO. Kosovo ima svoj parlament, predsednika, ministrskega predsednika in policijo.

Kosovo je dne 06.05.2009 postalo polnopravni član *Mednarodnega denarnega sklada* (IMF), kar poleg ostalih ugodnosti omogoča koriščenje posebnih pravic črpanja sredstev v višini 65 milijonov eur. Tudi *Svetovna banka* je 08.06.2009 Kosovo sprejela kot 186. polnopravnega člana zapovrstjo. Za Kosovo pomeni članstvo v obeh organizacijah velik napredek in večje možnosti pri pridobivanju finančnih virov (NLB d.d., 2009, str. 1).

Da bi na Kosovu izkoristili potencial za razvoj in investicije, se skuša vlada vključiti v različne mednarodne organizacije in podpisati mednarodne sporazume z ostalimi državami za investiranje v različne razvojne projekte. Zadnji tovrstni sporazum je Kosovo sklenilo z italijansko vlado, saj namerava slednja v razvoj kosovskega poljedelstva investirati okoli 2,2 milijona eur. V začetku julija 2009 pa je Kosovo podpisalo sporazum tudi z ameriško investicijsko družbo OPIC (NLB d.d., 2009, str. 1). Od leta 2002 je OPIC na Kosovu investiral več kot 10,5 milijonov dolarjev, s čimer so financirali in zavarovali projekte v sektorju energetike, gradbeništva in storitev. Zdajšnji sporazum, v vrednosti 4 milijonov dolarjev, pa bo namenjen financiranju projektov predvsem v sektorju gradbeništva (OPIC, 2009).

Eden ključnih političnih ciljev Kosova v prihodnosti je vstop v EU in jesen 2009 bo v znamenju priključevanja Kosova EU. Vendar pa državo čaka še izredno veliko dela. Kosovo bo moralo izpolnjevati vse predpisane kriterije in začeti izvajati strukturne reforme. Konec maja 2009 je Kosovo že podpisalo *Sporazum o črpanju predpristopne pomoči pri EU*, z naslova katerega bo Kosovo dobilo okoli 60 milijonov eur predpristopnih

¹ Slovenija je Kosovo priznala 5. marca 2008.

² Kosovska vlada je potrdila Ustavo Republike Kosovo 9. aprila 2008

sredstev (NLB d.d., 2009, str. 1). Nedavna raziskava Gallupovega inštituta iz Bruslja (NLB d.d., 2008, str. 1) kaže, da vstop v EU na Kosovem podpira kar 89% prebivalcev, kar je največ od vseh držav v regiji. Nekateri si rezultate raziskave razlagajo z optimizmom med ljudmi, ki močneje verjamejo v svojo vlado, saj je to njihova prva vlada v samostojni državi, drugi pa ugotavljajo, da mnenje državljanov kaže na pomanjkanje znanja. Na Kosovu večina prebivalstva živi na podeželju in imajo nizko izobrazbeno strukturo, zato lahko upravičeno sklepamo, da se ljudje v veliki meri zanesejo na informacije, ki jim jih prikažejo mediji, ter jim brez velikih predsodkov sledijo.

1.2 Gospodarsko okolje

Kosovsko gospodarstvo je bilo leta 1999 skoraj povsem uničeno. Podedovalo je slabo gospodarsko dediščino iz osemdesetih let, zunanje trgovine skoraj ni bilo, prekinjene pa so bile tudi finančne povezave s tujino. V prvi polovici devetdesetih let je bruto domači proizvod Kosova padel za 50% vrednosti iz leta 1989, etnični konflikti pa so povzročili še dodaten 20% padec. Zaradi monetarnega financiranja proračunskega primanjkljaja je bila stopnja inflacije visoka. Sledilo je propadanje industrije, plačilna nesposobnost podjetij in izjemen padec proizvodnje. Ob koncu devetdesetih let je bila polovica aktivnega prebivalstva brezposelna, polovica vsega prebivalstva pa je živela v revščini (Domadenik, Mulaj & Redek, 2006, str. 364).

V obdobju 1999-2001 je s pomočjo mednarodne skupnosti kosovsko gospodarstvo doseglo pozitivne stopnje rasti, predvsem zaradi obilne pomoči v obliki donacij ter drugih oblik mednarodne pomoči in nakazil zdomcev. Do leta 2005 je Kosovo doživelo mnogo vzponov in padcev, predvsem zaradi povečanja oziroma zmanjšanja mednarodne pomoči. Gospodarska aktivnost je bila zelo nestabilna in odvisna od mednarodne pomoči, tako od donacij mednarodne skupnosti, kot tudi od zdomcev (ocenjena vrednost na okoli 14% BDP na leto). Pomoč mednarodne skupnosti je leta 2005 znašala 22% BDP, v letu 2000 pa celo 43% BDP. Dobra tretjina BDP je bila neposredno odvisna od mednarodne pomoči (Domadenik, Mulaj & Redek, 2006, str. 364).

Največjo škodo v vojni je v panožni strukturi utrpela industrija, saj je njen delež padel s 47% na 15% BDP. Pred vojno so bile najmočnejše industrijske veje prehranska, kovinska in kemična. Trenutno drugi najmočnejši sektor je kmetijstvo in prispeva približno tretjino BDP ter zaposluje dve tretjini prebivalstva. Njegova največja vloga je zmanjševanje revščine, saj gre predvsem za samooskrbno kmetijstvo (Domadenik et al, 2006, str. 365). Terciarni sektor temelji predvsem na trgovini, v zadnjih letih pa je opaziti visok porast bančništva, zavarovalništva in telekomunikacij.

Kosovo ima zelo neučinkovito strukturo bruto domačega proizvoda ter izredno nizko stopnjo produktivnosti na vseh ravneh gospodarstva in industrije (Development and

Transition 3, 2007, str. 2). Na Kosovu napredek v državi zavirajo omejitve na področju inovacij, raziskav in razvoja, slaba infrastruktura, nerazvita industrijska baza, vojna uničenost, odliv možganov, nizka izobrazbena struktura, slaba zakonodaja, neučinkovit sodni sistem, korupcija ipd. Napredek v državi zavira tudi pomanjkanje tujih investicij, ki so trenutno na zelo nizki ravni, in tujega kapitala, ki ga Kosovo potrebuje za povečanje zaposlenosti ljudi in produktivnosti (Development and Transition 3, 2007, str. 2).

Kosovo z vidika EU sodi v regijo zahodnega Balkana. Zahodni Balkan kot del JV Evrope sestavljajo države nekdanje Jugoslavije brez Slovenije in vključujoč Albanijo. Zahodni Balkan dosega zgolj tretjino povprečja EU glede na življenjski standard (BDP na osebo). Šele v tem desetletju se je postopoma začel proces gospodarskega dohitevanja EU. Da se zaostanek ne bi povečeval, bi moral celoten BDP v tej regiji, ob predpostavki majhnih sprememb v rasti prebivalstva, rasti približno trikrat hitreje kot v EU. Po srednjem scenariju Štiblar predvideva (2007, str. 228), da bo rast BDP med leti 2006 in 2020 okoli 4,8%, kar bo skoraj trikrat več kot EU27, ko predvideva 1,7% rast BDP. Na Kosovu za enako obdobje, po zbranih podatkih in po srednjem scenariju, Štiblar predvideva 5% rast BDP-ja. Čeprav svetovna recesija in pok finančnega balona nista zaobšla te regije in čeprav je institucionalno še precej izolirana, lahko pričakujemo, da bo v nekaj letih postala najhitreje rastoči del Evropskega gospodarstva. Do srede tega desetletja je regija dosegla gospodarsko rast, a brez večanja stopnje zaposlitve (»jobless growth«). V zadnjih nekaj letih se zaposlenost sicer izboljšuje, vendar je v nekaterih državah članicah brezposelnost še vedno nevzdržno visoka (Štiblar, 2008, str. 14). Na Kosovu je bila brezposelnost leta 2007 41%, kar je bilo največ v regiji, v letu 2010 pa se bo brezposelnost zmanjšala na 35% (Štiblar, 2008, str. 14).

Kosovo se v tem času srečuje z različnimi ovirami, ki vplivajo na gospodarski razvoj države. Veliko vlogo pri pospešitvi gospodarskega razvoja imajo ravno tuje investicije. Kosovo se namreč sooča s pomanjkanjem finančnih virov za financiranje investicij ter z velikimi pritiski zmanjševanja stopnje brezposelnosti. Neposredne tuje investicije bi pripomogle k temu, da bi kosovsko gospodarstvo začelo hitreje rasti, pridobilo bi svež kapital, moderno tehnologijo, izkušnje na področju marketinga in managementa. Posledično bi se odprla nova delovna mesta, povečal bi se izvoz, kar bi zmanjšalo plačilno-bilančni deficit. Kazalniki, ki jasno kažejo, da Kosovo potrebuje tuje investitorje so naslednji:

- upad tuje pomoči v obliki donacij po letu 2003,
- kljub razvoju bančnega sistema v zadnjih letih je le-ta premalo razvit na področjih posojil podjetjem za razvoj (dolgoročna posojila, nižje obrestne mere, večji zneski posojil),
- znatno zmanjšanje vsote denarja, ki ga zdomci iz vsega sveta pošiljajo svojim družinam na Kosovo,
- velike potrebe po investicijah v javno infrastrukturo,

- visoka stopnja brezposelnosti,
- pomanjkanje razvitih finančnih trgov.

Slovenski vlagatelji so bili med prvimi na Kosovu. Med slovenskimi podjetji so Telekom Slovenije, Petrol, Gorenje, Semenarna, NLB in InterEvropa. Veliko zanimanje slovenskih podjetij pa je bilo v letu 2008 tudi na področju pokojninskih skladov. Od tujih podjetij so do sedaj na Kosovo največ investirala podjetja iz Avstrije (Raiffaisen Bank, Röfix), Nemčije (ProCredit Bank), Makedonije, Indije, Belgije, Norveške in drugih (Tabela 15 na strani 45).

1.3 Kazalci gospodarskega razvoja

Gospodarske dejavnosti na Kosovu so bile pred letom 1999 usmerjene pretežno v industrijo, energijo, rudarstvo in metalurgijo, gradbeni material in kmetijstvo. V devetdesetih letih je gospodarstvo na Kosovu zabeležilo znaten padec, največ zaradi pomanjkanja potrebnih investicij, uničenja premoženja in infrastrukture v konfliktu leta 1999. Kosovo se je, kot ostale države v regiji, soočalo s tranzicijo, prav tako pa tudi s težavami, ki jih je imelo kot po-vojna država.

Čeprav je bila gospodarska rast med leti 2000 in 2006 nizka, čemur je kot neizogiben proces sledilo obdobje tranzicije, je vseeno mogoče opaziti ogromen napredek gospodarstva pri prehodu iz tranzicijskega v tržno usmerjen gospodarski sistem in zagotavljanju makroekonomske stabilnosti. Kljub napredku je gospodarstvo še vedno zelo odvisno od mednarodnih skupnosti, diaspore ter druge mednarodne denarne in tehnične pomoči. Izseljenci, ki tvorijo kosovsko diasporo, so večinoma naseljeni v Nemčiji in Švici, in k letnemu bruto domačemu proizvodu prispevajo 15% denarnih sredstev. Prav tako sredstva v višini približno 15% bruto domačega proizvoda prispevajo mednarodni donatorji.

Na Kosovu je v zadnjih letih poraslo število malih in srednje velikih podjetij. Od leta 2003 do 2007 se je število povečalo za trikrat. V letu 2006 je bilo na Kosovu skupaj registriranih podjetij 55.884³, od tega je bilo aktivnih 42.153 (75,43%). V letu 2008 je bilo skupaj registriranih 87.960 podjetij, od tega jih je bilo 47% v trgovinski panogi (Development and Transition 3, 2007, str. 4). Večina malih in srednje velikih podjetij je družinskih. Metafora družine je primerljiva z obstojem visoke hierarhije, ki jo spremlja velika usmerjenost k človeku. Vodja v takšni organizaciji ima moč, ki je precej podobna tisti, ki jo ima oče v družini: vodja ne neha biti vodja, tudi če mu ne uspe pri dodeljenih nalogah (Cerković & Aleksić, 2005, str. 139). Večini zaposlenih v podjetjih se zdi, da

³ Število podjetij v Albaniji je 64.710 (2005), v BiH 103.644 (2006), v Hrvaški 239.131 (2006) v Makedoniji 180.000 (2006), v Srbiji 75.430 (2005) in Črni Gori 28.950 (2005-2006). Aktivnih je v povprečju od 25-70%, vpliv na zaposlovanje pa v povprečju 50-60%.

imajo neizmerno moč. Ta način razmišljanja se je še okrepil med tranzicijo, vendar se po podatkih iz raziskave, ki sta jo opravila Cerковиć & Aleksić (2005, str. 140) za Srbijo kot državo, ta idealna oblika spreminja in so mladi managerji precej bolj usmerjeni k nalogam in manj k človeku.

1.3.1 Bruto domači proizvod

V obdobju med 1999 in 2004 je bilo zaznati visoko rast bruto domačega proizvoda. Predvsem leta 2002 je bilo zaznati precejšen priliv sredstev iz naslova donacij. Teh sredstev je bilo okoli 900 milijonov eurov in so bila namenjena predvsem obnovi infrastrukture (26% vseh donacij) in hiš (16% vseh donacij), ki so bile poškodovane med vojno leta 1999. V naslednjih letih so se donacije znatno zmanjšale, leta 2006 so se že prepolovile v primerjavi z letom 2002 (Badivuku & Barisha, 2008, str. 73).

V Tabeli 1 je prikazana rast realnega BDP. Le-ta je bila v letu od leta 2005 do 2007 pozitivna in stabilna (3,9%), v letu 2008 pa se je povečala na 5,4%. Pozitivna rast BDP je povezana predvsem s porabo in investicijami v privatnem sektorju. V letu 2007 sta imela pozitivni vpliv na rast BDP razvoj bančnega sektorja in povečanje neposrednih tujih investicij, kljub temu, da so se vrednosti donacij zmanjšale. Tekoči račun plačilne bilance je v letu 2007 beležil močan deficit in je znašal 1,4 milijarde eur oz. 45,5% BDP. V primerjavi z letom 2006 se je plačilno-bilančni deficit povečal za 18%, leta 2008 pa se je povečal že za 45% v primerjavi z letom 2006. Kljub negativnim trendom tekočega računa plačilne bilance so pričakovanja pozitivna na račun povečanja investicij in uvoza investicijskih dobrin.

Tabela 1: Gospodarska rast na Kosovu v letih od 2004 do 2007 v milijon eur

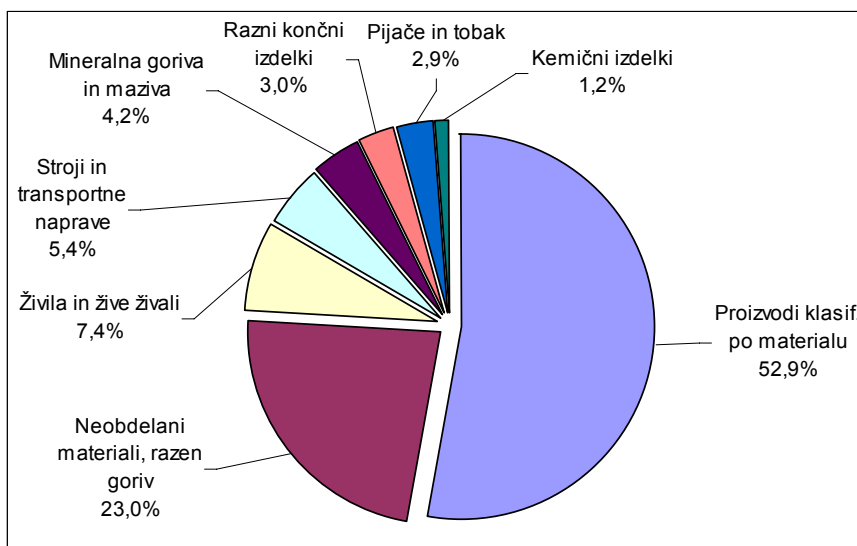
Proračunska postavka / Leto	2005	2006	2007	2008
Rast realnega BDP	3,80 %	3,90 %	3,90 %	5,40 %
Nominalni BDP	3.067,80	3.192,00	3.425,00	3.804,00
Investicije	713,10	798,20	926,00	1.142,00
Zasebne	528,30	652,20	793,50	821,90
Javne	184,80	146,00	132,60	320,00
BDP na prebivalca	1.482,10	1.519,80	1.611,00	1.759,00
Tekoči račun plačilne bilance	-1.101,20	-1.195,10	-1.411,00	-1.732,30

Vir: CBAK Annual Report 2009, str. 20.

Zasebne investicije so se leta 2008 povečale za 26% v primerjavi z letom 2006. Znotraj zasebnih investicij predstavljajo investicijske dobrine 42,4%, ta delež pa je v porastu (28,6% v letu 2005; 36,2% v letu 2006; 42,4% v letu 2007). Povečanje deleža uvoza investicijskih dobrin znotraj zasebnega sektorja in povečanje nominalne rasti investicij lahko pomembno vplivajo na rast bruto domačega proizvoda (CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 16).

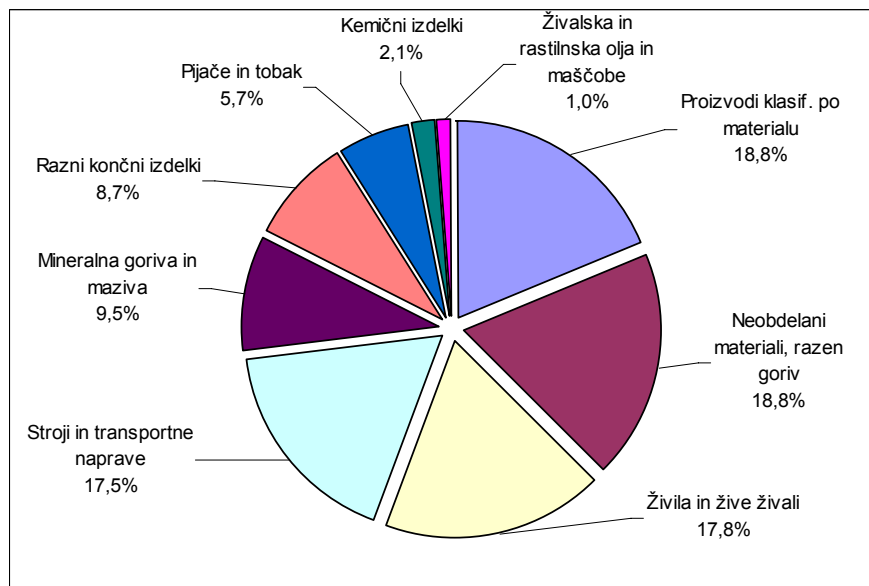
Kosovo je izvoz proizvodov od leta 2005 do 2007 potrojilo. Leta 2007 je vrednost izvoza znašala 146,6 milijonov eurov, kar je 11-krat manj kot vrednost uvoza, ki je znašal 1,5 milijarde eurov. Dobrih 85% izvoza predstavljajo izdelki klasificirani po materialu in neobdelani materiali razen goriv, uvažajo pa predvsem izdelke klasificirane po materialu, mineralna goriva in maziva, stroje in transportne naprave, živila in živali in kemične izdelke.

Slika 1: Izvoz v letu 2008 v odstotkih⁴

Vir. External Trade 2008, 2009, str. 12.

Slika 2: Uvoz v letu 2008 v odstotkih

Vir. External Trade 2008, 2009, str. 12.

⁴ Razdelitev blaga na slikah 1 in 2 je opredeljena po Mednarodni standardni klasifikaciji.

1.3.2 Javne finance

Uvoz na Kosovu predstavlja 40% BDP, velik uvoz pa hkrati predstavlja tudi izjemno pomemben vir prihodkov države. Obdavčenje uvoza je lahek in zanesljiv vir prihodkov države in omogoča hitro rast javnega sektorja, kot se je to zgodilo na Kosovu. Davki od uvoza so v letu 2007 predstavljali skoraj 60% prihodkov proračuna, 20% je bilo domačih davkov, 17,3% je bilo nedavčnih prihodkov in 3,3% prihodkov je bilo ostalih prihodkov (CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 21).

Tabela 2: Kosovski proračun v letih od 2004 do 2007 v milijon eur

Proračunska postavka / Leto	2004	2005	2006	2007
Prihodek	634,8	638,4	712	896,4
Izdatek	769,4	696,1	635,5	662,7
Presežek / primanjkljaj	-134,6	-57,7	76,5	233,7
Presežek / primanjkljaj kot % BDP	-5,9%	-2,6%	3,4%	9,8%

Vir: CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 21.

Rast javne potrošnje se je tako financirala predvsem z rastjo domačih fiskalnih prihodkov. Ti so med letoma 2000 in 2004 porasli za petkrat (Domadenik et al, 2006, str. 366). V nasprotju s prejšnjimi leti, ko je kosovski proračun beležil primanjkljaj, je v letih 2006 in 2007 imelo Kosovo proračunski presežek. V letu 2007 je le-ta znašal malo manj kot 10% BDP.

1.3.3 Inflacija

V letih 2004 in 2005 je bila na Kosovu deflacija, cene potrošniških dobrin so padale. Po letu 2005 (Tabela 3) pa beleži Kosovo inflacijo. Gospodarske nevšečnosti, ki so se začele v svetovnem gospodarstvu v letu 2007, niso zaobšle niti Kosova. V letu 2007 je inflacija dosegla 4,4%, v letu 2008 pa že 9,3%. Razloga za povečanje rasti inflacije sta največ rast cen naftnih derivatov in ostalih energentov ter rast cen hrane, predvsem kruha in žitaric, ki predstavljajo približno 25% potrošne košarice (CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 18).

Tabela 3: Indeks rasti cen potrošnih dobrin na Kosovu v letih od 2004 do 2007 v odstotkih

Proračunska postavka / Leto	2004	2005	2006	2007	2008
Indeks cen potrošnih dobrin	-1,1	-1,4	0,6	4,4	9,3

Vir: CBAK Annual Report 2007, str. 14; CBAK Annual Report 2008, str. 21.

Čeprav ima Kosovo za razvoj kmetijstva in pridelave hrane relativno ugodne naravne pogoje, je velika uvoznica hrane. Odvisnost od cen hrane na svetovnem trgu bi lahko zmanjšali z lastno pridelavo in proizvodnjo hrane.

1.3.4 Brezposelnost

Kosovsko gospodarstvo pesti izredno visoka stopnja brezposelnosti. Največji izziv je zmanjšanje ravni kronične brezposelnosti, ki je trenutno ocenjena na 30% do 55% delovno sposobnega prebivalstva, vendar ocene kažejo, da je zaradi visoke prisotnosti sive ekonomije brezposelnost na nižji ravni (Development and Transition 3, 2007, str. 2). Ocene Mednarodnega denarnega sklada (IMF) kažejo, da je bila stopnja brezposelnosti v letu 2007 približno 33 odstotna (CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 18). Glavni razlog za odstopanja je iskati v popisu prebivalstva, saj le-ta od leta 1981 na Kosovu ni bil opravljen, zato so podatki o populaciji in stopnji brezposelnosti zgolj ocene. Stopnja brezposelnosti tako temelji predvsem na podlagi anket in opredelitvi posameznikov, ali so uradno zaposleni ali ne.

Stopnja brezposelnosti se povečuje. Vsako leto se število brezposelnih oseb poveča za približno 20.000 oseb, medtem ko število na novo ustvarjenih delovnih mest v zadnjih petih letih doseže le število 7.700. V letu 2007 je bilo 70% na novo ustvarjenih delovnih mest v privatnem sektorju, medtem ko je bilo 334.595 oseb registrirano brezposelnih, kar je 2,75% več kot leto prej, v letu 2008 pa se je število povečalo za 0,4% (Investing in Kosovo, 2008, str. 28). Zanimljivo ni niti podatek, da je med brezposelnimi osebami več kot 90% takih, ki imajo status iskalca zaposlitve več kot 12 mesecev (CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 18).

Na število brezposelnih oseb vplivajo nizka izobrazbena stopnja, migracije delavcev v tujino, močna razvitost sive ekonomije, v zadnjih letih pa tudi postopen umik tujih organizacij iz države. Kosovo je imelo veliko podporo UNMIK-a, organizacije, ki je bila ustanovljena po konfliktu z nalogo vzpostavitve sistema, in NATA. Sedaj, ko se razmere v državi stabilizirajo, se UNMIK in NATO počasi umikata iz države in postopoma zmanjšujeta število zaposlenih. Postopni umik organizacij UNMIK in NATA iz države pomenita tudi ukinitve delovnih mest, kjer so bili zaposleni domačini, manjšo potrošnjo, manjše povpraševanje po storitvah in nižji dohodek v podpornih dejavnostih.

Tabela 4: Stopnja brezposelnih oseb po starostnih skupinah v letih 2007 in 2008

Starost/ Leto	2007	%	2008	%
15-24	98.695	29,5%	101.658	30,3%
25-39	147.411	44,1%	147.995	44,1%
40-54	66.286	19,8%	65.585	19,5%
55-64	22.203	6,6%	20.704	6,2%
Skupaj:	334.595	100,0%	335.942	100,0%

Vir: SOK, 2009, str. 32.

Posebno pozornost velja nameniti mladim brezposelnim osebam, saj je po podatkih Statističnega urada Kosovo (SOK, 2009, str. 32) približno 75% brezposelnih oseb mlajših

od 40 let. Od tega je bilo v letu 2008 30,3% iskalcev zaposlitve starih od 15-24 let. Indeks se je od leta 2007 povečal za 0,8 odstotne točke, kar še potrjuje problem zaposlovanja mladih. V primerjavi z drugimi državami v regiji, ima Kosovo tudi najmlajšo populacijo, saj je 70% prebivalcev mlajših od 35 let (Investing in Kosovo, 2008, str. 28). Največjo skrb vzpodbujajo mladi, ki se ne izobražujejo, niso zaposleni in niti ne iščejo stalne zaposlitve. Takih je približno 38,4% in so večinoma povezani s sivo ekonomijo (D. Farčnik, 2007, str. 10).

1.3.5 Pomen transferjev za gospodarsko rast

Države v tranziciji, kot je Kosovo, za svoj razvoj nujno potrebujejo tuji kapital, da bi se lahko v prihodnosti uspešno razvijale. Po letu 1999 ima pošiljanje denarja iz tujine na Kosovo veliko vlogo. Ker je dostop do finančnih sredstev težak, lahko denar iz tujine postane pomemben faktor v podpiranju poslovnih rešitev, posebno v začetni fazi poslovanja (Qorray, 2008, str. 72). Early Warning Report Kosovo (2008, str. 6) poroča o pošiljanju denarne pomoči iz tujine. Skupna vrednost prilivov iz tega naslova je v letu 2005 znašala 281 milijonov eur, v letu 2006 je znašala 318 milijonov eur in v letu 2007 že 398 milijonov eur, kar je 11,6% BDP. Denarna pomoč zdomcev (remittances) je v posameznih regijah različno visoka. V nekaterih regijah je višina denarne pomoči zdomcev do 390 eur letno na prebivalca (Development & Transition, 2007, str. 1).

Denarna pomoč zdomcev so finančni transferji, ki jih opravijo ljudje, ki delajo izven matične države. So pomemben vir prihodkov gospodinjstev v matični državi. So pogosto najpomembnejši finančni vir, ki zagotavlja preživetje veliko revnim gospodinjstev. Prejemniki porabijo ta denar za zadostitev svojih ekonomskih potreb, osnovni potrošnji, zdravstva in vsakodnevnih aktivnosti. Ko zadostijo osnovnim potrebam, lahko višek porabijo za izobraževanje, nakup zemljišč ali hiše (stanovanja) in šele nato za odplačevanje kreditov ali za investicije (Qorraj, 2007, str. 71). Na Kosovu približno 30% prejetega denarja prejemniki porabijo za investicije in 70% za vsakodnevno porabo (Qorraj, 2008, str. 134).

Ti transferji imajo velik vpliv na države prejemnice, saj zagotavljajo priliv tuje valute. Negativno denarni transferji zdomcev vplivajo na povečanje migracije, ki zmanjšuje delovno silo v matični državi, ter beg možganov, prav tako pa lahko zmanjšajo željo ali načrte za delo ali začetek samozaposlitve za člane gospodinjstev (Qorraj, 2007, str. 72).

Kosovo je na 11. mestu na svetu v prejemanju pomoči od svojih delavcev v tujini (Early Warning Report, 2008, str. 6). Donacije delavcev v tujini so še vedno v porastu, vendar lahko zaradi svetovne finančne in socialne krize pričakujemo, da bodo v letu 2008, še bolj pa v 2009, močno upadli.

V letu 2007 je v primerjavi s prejšnjimi leti (Tabela 5) Kosovo dobilo manj donacij iz drugih držav, čeprav je kosovsko gospodarstvo še vedno močno odvisno od pomoči tujih donatorjev. Zelo pomembna je denarna pomoč Evropske unije in posameznih držav. Vendar pa se s stabilizacijo povojnih razmer, zmanjšanjem napetosti, delno obnovo gospodarstva in dokončevanjem privatizacijskega procesa, donacije tujih držav zmanjšujejo. K manjšim donacijam bo verjetno botrovala tudi kriza na svetovnem trgu, saj bodo države več sredstev namenjale za reševanje svojih gospodarstev in delovnih mest.

Tabela 5: Tekoči transferji plačilne bilance v letih od 2005 do 2007

	2005	2006	2007
Število prebivalcev (v ,000)	1,999	2,033	2,100
Denarna pomoč zdomcev (v milijon eur)	281	318	398
Tuja pomoč - donacije (v milijon eur)	462	465	352

Vir: Early Warning Report, 2008, str. 6.

Za obnovo Kosova je bilo od leta 1999 do 2007 namenjenih 3,5 milijarde evrov, od tega naj bi EU prispevala približno dve tretjini. Takrat je Kosovo denar potrebovalo za obnovo hiš, cest, za človekoljubno pomoč, za hrano in obleko. Julija 2008 je mednarodna Skupnost na donatorski konferenci zbrala še 1,2 milijarde evrov mednarodne pomoči. Cilj donatorjev je zagotoviti dvig življenjske ravni na Kosovu, da Kosovo ne bo več eden najrevnejših predelov Evrope. Ta cilj bi dosegli s prispevki za socialni in gospodarski razvoj mlade države, z zagotovitvijo pogojev za rast ter vlaganji v odpiranje novih delovnih mest za vse ljudi v državi (STA, 2008).

Na donatorski konferenci v Bruslju je Evropska unija prispevala 508 milijonov evrov pomoči za obdobje od 2008 do 2011 (Policist, 2008). Slovenija je na tej donatorski konferenci Kosovu za socialno-gospodarski razvoj namenila 500.000 evrov pomoči. Skupaj s posamičnimi prispevki članic naj bi EU zbrala okoli 800 milijonov evrov pomoči. Največji posamezni znesek celotne pomoči pa je namenila ZDA, kar 255 milijonov evrov (STA, 2008).

Bilateralno Slovenija večino sredstev nameni državam Zahodnega Balkana in Vzhodne Evrope. Z nekaterimi državami tega območja ima Slovenija sklenjene bilateralne sporazume o razvojnem sodelovanju, in sicer z Albanijo, Bosno in Hercegovino, Makedonijo, Moldavijo, Srbijo, Črno goro in Ukrajino (zadnja dva še nista ratificirana). Pripravlja pa se tudi sporazum z Republiko Kosovo (MZZ, Mednarodno razvojno sodelovanje in humanitarna pomoč).

1.4 Privatizacijski proces

Privatizacija igra odločilno vlogo pri razvoju gospodarstva in je eden najpomembnejših elementov učinkovite rabe trga za porazdelitev proizvodnih dejavnikov. Poleg uvajanja

novih tehnologij, raziskav, idej, svežega kapitala in managerskih stilov tudi sprememba lastništva veliko pripomore k večji učinkovitosti podjetja. Prihodki od privatizacijskega procesa so lahko učinkovito uporabljeni in tako pomembno pripomorejo h gospodarskemu razvoju in rasti podjetja. Privatizacija lahko pozitivno vpliva na celotno gospodarstvo v državi. Med leti 2003 in 2007 je Kosovo Trust Agency (KTA) privatizirala 311 podjetij in za to prejela dobrih 340.790.000 eur prihodkov od prodaje. Stagnacija kmetijske in industrijske panoge sta povzročili visok primanjkljaj v plačilni bilanci, zato je privatizacija v teh sektorjih izrednega pomena. Nov kapital bi pripomogel k pomembnemu prestrukturiranju podjetij, ponudili bi nove proizvode, ki bi bili konkurenčni na tujih trgih, kar bi vplivalo na zmanjšanje bilančnega primanjkljaja (Farčnik P., 2007, str. 39).

Mrak (2005, str. 279) ugotavlja, da so bile države, ki so bile bolj uspešne v procesu tranzicije in v svojem približevanju Evropski uniji, tudi bolj uspešne pri privabljanju tujih investitorjev. Ravno rezultat enkratnega procesa privatizacije je bil pomemben del tujih neposrednih investicij v regiji JV Evrope.

Po ocenah KTA je bilo v proces privatizacije na Kosovu vključenih premalo tujih investitorjev. V večini primerov (ocenjujejo na 90% investicij) so se podjetja privatizirala v domače roke (Development and Transition 3, 2007, str. 2). To seveda samo po sebi ni napačno, vendar bi vstop tujih investitorjev poleg svežega kapitala prinesel tudi inovacije, tehnologijo, znanje in razvoj, kar Kosovo močno potrebuje.

Vlada namerava do konca leta 2009 izvesti velik privatizacijski projekt. Kosovska agencija za privatizacijo bo izvedla že 37. val prodaje državnih podjetij, v katerih bo privatizirala 10 podjetij. Poleg tega namerava privatizirati tudi Telekom Kosovo, s čimer bo pridobila dodatni kapital. Največja podjetja, ki bodo privatizirana so: Gradske Toplane, Energetska korporacija Kosovo, Kosovske železnice, Mednarodni Aerodrom Priština, Pošta in Telekomunikacije Kosovo in Podjetja za vodovod in kanalizacijo (NLB d.d., 2009, str. 1).

2 Ključni sektorji kosovskega gospodarstva

Kosovo potrebuje kapital v vseh panogah gospodarstva, predvsem pa v tistih, ki prinesejo največ prihodka v državni proračun ali pa so vitalnega pomena za razvoj ostalih panog. Za razvoj ostalih panog in zmanjšanje uvoza, sta pomembni energetika in telekomunikacije, kjer je potrebno obnoviti večino infrastrukture. Zaradi obnov državne in zasebne infrastrukture ter gradnje stanovanj in hiš, sta ključnega pomena za razvoj tudi gradbena in lesna industrija. Zaradi naravnih pogojev, tradicije in načina življenja, kjer ljudje večinoma živijo na podeželju, in zmanjšanja nezaposlenosti pa je ključna tudi obnova kmetijskih površin in razvoj kmetijstva in živinoreje ter posledično tudi investicije v razvoj živilsko-predelovalne industrije.

2.1 Energetika

Energetika je bila tudi v preteklosti ena najpomembnejših panog v gospodarstvu. Danes se sooča z resnimi težavami, saj je električnih uporabnikov vedno več, zmogljivosti posameznih elektrarn pa so omejene, tehnologija je zastarela, infrastruktura je uničena ipd. Zaradi teh in številnih drugih dejavnikov se vrstijo redukcije električne energije, ki negativno vplivajo na razvoj celotnega gospodarstva.

2.1.1 Predstavitev sektorja in njegova vloga v gospodarstvu

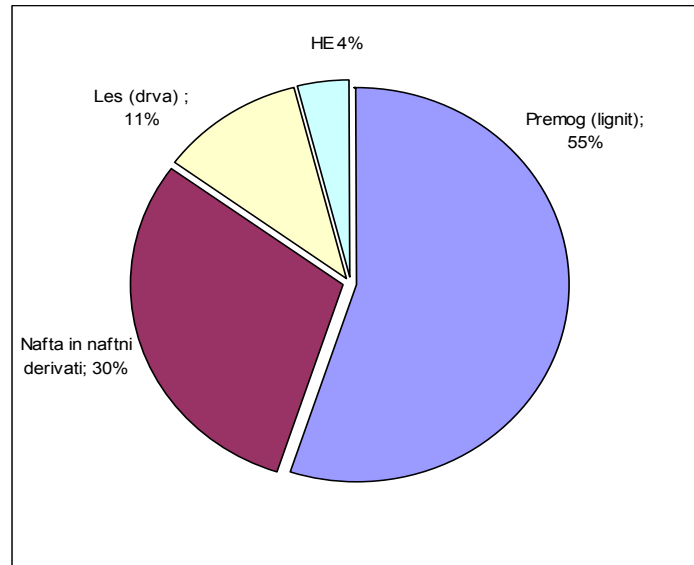
Kosovsko gospodarstvo je bilo v preteklosti v veliki meri orientirano v rudarstvo, kmetijstvo in pridobivanje energije. Kosovo sicer nima velikega nabora različnih energetskega virov, ima pa največjo zalogo premoga (v obliki lignita) v JV Evropski regiji. V svetovnem merilu je Kosovo celo med petimi državami na svetu z največjimi rezervami lignita (Investing in Kosovo, 2008, str. 9). Kljub temu, da Kosovo dosti manj energije izvozi kot jo je v preteklosti, ostaja energetski sektor med pomembnejšimi panogami v gospodarstvu.

Največji del energije pridobivajo iz naravnih virov in velikih rezerv premoga (lignita), iz katerega pridobivajo električno energijo (slika 3). Sledijo mu nafta in naftni derivati, ki so v celoti uvoženi in se uporabljajo v transportu, v generatorjih, livarnah ter tudi za kurjavo, kuhanje in svetlobo v gospodinjstvih. Les (drva) se uporablja največ v gospodinjstvih in industriji. Najmanjši delež odpade na hidroenergijo. Nekaj malega se proizvede tudi solarne energije, vendar le v posameznih gospodinjstvih in za lastno uporabo. Kosovo nima lastnih virov nafte ali plina, zato mora te surovine v celoti uvažati (Energy for Development, 2007, str. 7).

Največji vir energije, domači lignit, ki sicer sodi v srednji kakovostni razred, je prisoten v velikih količinah in ga izkopavajo v odprtih kopih, največ v severo-vzhodnem delu Prištine, vendar ga le del izkoriščajo v tržne namene.

Zaloga lignita na Kosovu je ocenjena na približno 10 milijard ton (Human Development Report 2007, str. 7). Največ lignita lahko ob najmanjših stroških, v primerjavi z ostalimi rudniki in tudi v primerjavi z drugimi energetskega viri, pridobivajo iz rudnika Sibovac. Lignit iz Sibovca ponuja edinstveni naravni vir, ki še ni izkoriščen, medtem, ko imajo ostali rudniki slabšo kvaliteto in manjšo količino zalog.

Slika 3: Poraba energije po energetskih virih na Kosovu v letu 2006

Vir: Human Development Report 2007, str. 7.

Trenutno se vsa zaloga lignita izkorišča iz rudnikov Mirash in Bardh, ki sta že skoraj povsem izčrpana. Ob trenutni porabi lignita, to je 7,8 milijonov ton na leto, se predvideva postopno zapiranje rudnikov Mirash in Birdh do leta 2012, ter ekvivalentno povečanje izkopa v rudniku Sibovac. Sibovac, ki je še najbolj bogat z lignitom, ob zmanjšanju količin izkopanega lignita iz rudnikov Mirash in Bardh, pomeni največjo in hkrati najcenejšo možnost regijskega razvijanja energetskih virov ter nadomestilo plinu, uvoženemu premogu in vodnim virom (na podlagi energetske primerljive osnove). Sibovski lignit je veliko naravno bogastvo, ki ga ima Kosovo in ga še ne izkorišča dovolj, zato predstavlja veliko priložnost v oskrbi z električno energijo (Technical Background Paper - Energy Sector, 2008, str. 10).

Znotraj energetskega sektorja prevladuje proizvodnja **električne energije**, ki je povezana predvsem z naravnimi zalogami **lignita**. Upravljanje z električno energijo, distribucijo in izkopavanje lignita so v pristojnosti agencije KEK, vzdrževanje in razvoj pa opravlja agencija KOSTT. Agenciji sta od leta 2006 povezani.

Utekočinen naftni plin (UNP) je v celoti uvožen, saj Kosovo nima tega naravnega bogastva. Uporablja se predvsem v gospodinjstvih za kuhanje in ogrevanje tudi v drugih gospodarskih stavbah. Sredstva za prevoz, hrambo in prodajo so omejena, vendar se kapacitete naglo povečujejo. UNP je učinkovit in ekološko nenevaren in se lahko uporablja za ogrevanje v različnih grelnih napravah (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 8).

Zemeljski plin je prav tako v celoti uvožen. Možnosti za oskrbo z zemeljskim plinom na Kosovu so odprte, trenutno pa ni nobenih zakonskih podlag ali državnih strategij na tem

področju. Mestni plin je napeljan iz Obelića v Prištino in do Skopja v Makedoniji. Proizvodnja mestnega plina se je zaključila pred konfliktom leta 1986 in od takrat se napeljava ni vzdrževala. Da bi mestni plin ponovno zaživel, bi bila potrebna popolna obnova infrastrukture (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 8).

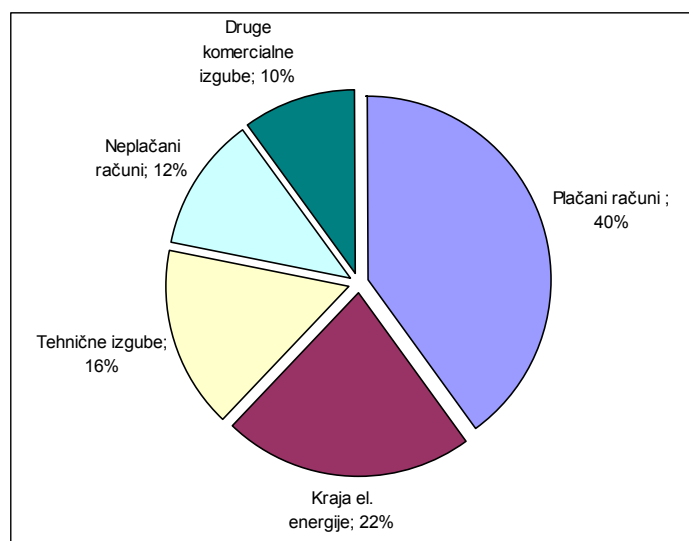
Naftni derivati se uporabljajo največ v prometu, predvsem dizel in bencin. Največ prometa se odvija po cestah. Naftne derivate uvažajo iz različnih področij JV Evrope. Glede na relativno pestro izbiro ponudnikov ne prihaja do večjih odstopanj med ponudbo in povpraševanjem. Največji vpliv na povpraševanje ima zvišanje cen nafte na svetovnem trgu v zadnjih letih. Večina bencinskih postaj po državi je v privatni lasti, lastniki pa v večini primerov ne upoštevajo okoljevarstvenih določb.

Trenutna strategija proizvodnje električne energije sloni na smernicah Kosova od 2005-2015 s strani Ministrstva za energijo in rudarstvo. Kosovo ima dve elektrarni: Kosovo A in Kosovo B. Skupaj porabita približno 6,5 milijonov ton lignita na leto. Elektrarni sta locirani v občini Obilić in sta le nekaj kilometrov stran od glavnega mesta Priština.

Zaradi pogostih izpadov električne energije so odjemalci razdeljeni v tri skupine A, B, C, pri čemer so A – redni plačniki (dobava brez motenj), B – neredni plačniki (dobava 5 ur) in C – neplačniki, ki niso odklopljeni (dobava 4 ure). Po enakem principu so razdeljena tudi podjetja. Tako je od skupno 305 podjetij, v A skupini 36,9% podjetij, v B skupini 38% in v skupini C 26% podjetij (Energy for Development, 2007, stran 13).

Največji problem oskrbe z električno energijo so velike izgube energije v sistemu. V letu 2005 so izgube predstavljale 50% dobavljene električne energije, drugače pa se izgube gibljejo do 47% (Human Development Report, 2007, str. 9). Približno 16% izgub nastane zaradi tehničnih pomanjkljivosti, ki so posledica pomanjkljivega vzdrževanja in premajhnega vložka v razvoj omrežja, 3% izgub nastane med prenosom in približno 15% izgub nastane v distribucijskem sistemu. Vendar pa izgube ne nastajajo le na tehničnem nivoju, temveč se KEK srečuje tudi z drugimi oblikami izgub. Te izgube so predvsem neplačevanje računov uporabnikov električne energije, kraje energije preko neprijavljenih povezav in uporabnikov ter težave pri merjenju porabe električne energije. Komerzialne izgube, kot so neplačevanje računov, kraje in ostale oblike so v letu 2007 predstavljale malo manj kot polovico celotne dobavljene električne energije oziroma približno 64 milijonov evrov (Technical Background Paper - Energy Sector, 2008, str. 27).

Slika 4: Plačana električna energija in viri izgub, kot % vse proizvedene energije v letu 2007

Vir: Technical Background Paper – Energy Sector, 2008, str. 27.

Leta 2002 je vlada Kosova elektrogospodarstvu namenjenih 200 milijonov eur, za izobraževanje delavcev in razvoj v energetiki pa so namenili 250.000 eur letno (Energy for Development, 2007, str. 19 in 22).

Na Kosovu **daljinski energetska sistem** deluje v Prištini, Gjacovu in Mitrovici. Skupna poraba energije je 130 GWh na leto oziroma 3% celotnega ogrevanja v državi. Z daljinskim energetska sistemom se ogrevajo gospodinjstva in gospodarski objekti v najbolj poseljenih področjih ter javne ustanove, kot so bolnišnice, šole in administrativne ustanove (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 8).

Največ energije na račun daljinskega energetskega sistema, kar 80%, se porabi v Prištini. Daljinski energetska sistem je namenjen le centralnemu ogrevanju in ne ogrevanju sanitarne vode, zato sistem deluje le med sezono ogrevanja. Kadar le-ta deluje, je zaradi racionalizacije dobava omejena na 8 ur dnevno (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 8).

2.1.2 Kapacitete proizvodnje električne energije

Elektrarni, ki skupaj proizvedeta 1478 MW električne energije letno, trenutno delujeta pod svojimi optimalnimi zmogljivostmi. Kosovo A ima pet enot s skupno kapaciteto proizvodnje energije 800 MW. Tri največje enote so bile zgrajene v letih od 1970-1975, ostali dve pa že v šestdesetih letih. Kosovo B ima dve enoti s skupno kapaciteto 678 MW. Začeli sta delovati v letih od 1983-1984. Vse enote delujejo pod svojimi zmogljivostmi, zato so tudi dobave lignita minimalne. Elektrarni proizvedeta 95% celotne električne energije v državi, ostalih 5% pa je proizvedenih v hidroelektrarni Gazivoda in še dveh

manjših lokalnih hidroelektrarnah (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 13).

Nobena enota znotraj Kosovo A ni zmožna delovati neprekinjeno, delno tudi zaradi nerednih dobav lignita. Prav tako težave nastajajo znotraj enot Kosovo B, kjer se proizvodnja energije ustavi zaradi mehanskih težav. Zaradi težav z nerednimi dobavami lignita nastajajo zaostanki v obeh toplotnih postajah.

Svetovna banka podpira Kosovo v pridobivanju novih investitorjev za razvoj elektrarne nove generacije poimenovane Kosovo C, kateremu je namenila 12,25 milijonov dolarjev (Technical Background Paper - Energy Sector, 2008, str. 16). Prav tako projekt podpira Evropski sklad, država pa si prizadeva pridobiti tudi tuje investitorje. Kot ostali dve elektrarni, bo tudi Kosovo C locirana v bližini Prištine.

Elektrarna Kosovo C bo proizvedla 2.000 MW nove električne energije s pomočjo lignita iz rudnika Sobovac. Obsegala bo več enot, ki bodo proizvedle od 300 do 600 MW električne energije, vse skupaj pa bodo proizvedle približno 1.800 - 2.100 MW energije. Prva in največja enota bi po planu začela delovati v letih od 2012 - 2014, v naslednji fazi pa se pričakuje delovanje enot do leta 2020. Elektrarna Kosovo C bo proizvedla dovolj električne energije za domače potrebe, postala pa bo tudi pomemben izvoznik, saj bo energijo tudi izvažala. Z moderno tehnologijo bo zadostila zahtevam in standardom Evropske zakonodaje na področju varovanja okolja (Technical Background Paper - Energy Sector, 2008, str. 16).

Čeprav Kosovo še nima obnovljivih virov energije, kot so na primer vetrna in solarna energija ali biomasa, ima izjemen potencial pridobivanja in razvoja hidroenergije in biomase.

Kosovo trenutno proizvede le 43 MW energije iz **hidroenergetskih kapacitet**, čeprav ima veliko potenciala, ki lahko doseže več kot 64 MW. Največ energije je proizvedene v HE Gazivoda (Ujmani), kjer proizvedejo 35 MW električne energije, medtem, ko 8 MW proizvedejo v HE Lomëbardhi, ki je v privatni lasti z 20 letno koncesijo (Technical Background Paper - Energy Sector, 2008, str. 16).

Kosovo ima omejene možnosti za razvoj hidroenergije, vendar obstajajo nekatere reke in jezera, ki to omogočajo. Najbolj primerne in ekonomično upravičene bi bile manjše hidroelektrarne. Glede na omejene zmožnosti investiranja iz državnega proračuna Kosova, je edina možnost razvoja hidroelektrarn investiranje privatnega sektorja.

Po podatkih statističnega urada Kosova so možnosti razvoja na naslednjih vodah (Human Development Report, 2007, str. 119):

- Največje reke: Beli Drim (112 km), Sitnica (90 km), Bistrica Pec (62 km), Binička Morava (60 km), Lepenac (53 km), Erenik (51 km), Ibar (42 km) in Bistrica Prizren (31 km).
- Največja jezera: Gazivode (9,1 km²), Batlava (3,27 km²), Podujevo (2,57 km²) in Radonić (5,96 km²).

Kosovska vlada je v sodelovanju s Svetovno banko začela projekt, ki bo bolj natančno opredelil možnosti investiranja in razvoja hidroenergije, prav tako pa bodo kmalu znani rezultati študije o možnosti investiranja v biomaso, ki je tudi sofinanciran vir energije s strani Evropskega sklada.

Na Kosovu obstajajo možnosti razvoja **vetrne energije**. Ena možnost je Istok (območje blizu Peći), ki je najbolj vetrno območje, drugo primerno območje, ki ponuja možnost izkoriščanja vetra, pa je tudi Vučitrn (v bližini Mitrovice), ki leži na približno 1.200 metrov nadmorske višine.

Potencial za vetrno energijo na Kosovu so, kot prvi investitorji na tem področju, izkoristili Nemci. Kosovsko - nemško podjetje Wind Power je investiralo v vetrne turbine za proizvodnjo električne energije in jih postavilo na hribovje Goleš, na nadmorsko višino 1.000 metrov v bližini Prištine. To je tudi prva investicija v proizvodnjo električne energije s pomočjo vetra v regiji Zahodnega Balkana. Do sedaj so postavili tri turbine, Ministrstvo za energijo in rudarstvo pa je že odobrilo postavitve novih turbin, ki bodo skupaj proizvedle 3,5 MW ur električne energije. Nove turbine bodo postavljene do leta 2010, do leta 2016 pa se predvideva postavitve še dodatnih turbin, ki bi lahko proizvede celo 309 MW ur električne energije (New Kosova Report, 12.05.2009).

Les je zelo pomemben vir energije in se sicer v obliki drv uporablja za segrevanje individualnih hiš in stanovanj. **Biomasa** še ni razvit vir energije, ima pa Kosovo dovolj potenciala predvsem v proizvodnji lesne biomase, saj ima dovolj gozdnih površin. Za izkoriščanje obnovljivih virov energije, vključno z lesno biomaso, je potrebna poleg naravnih virov tudi ustrezna strategija, ki je Kosovo še nima oziroma ne v zadostni meri. V prihodnosti so možnosti izrabe lesne biomase za ogrevanje in električno energijo.

2.1.3 Pristojnosti državnih institucij in zakonski okvir

Od leta 2004 je politika energetskega sektorja v domeni Ministry of Energy and Mining (MEM), medtem ko je ureditev v pristojnosti Energy Regulatory Office (ERO). MEM je odgovorno za strategijo energetskega sektorja, politiko, razvoj, racionalno porabo energije, koordinacijo donatorjev in privabljanje novih investitorjev. ERO je ustanovil UNMIK kot neodvisno organizacijo, ki bi skrbela za pravno ureditev na področju električne energije, centralnega ogrevanja in sektorja naravnih plinov. Vendar ideja o organizaciji, kljub

uspešnemu začetku, ni uspela, ko je bilo v letu 2007 nekaj sprememb na račun povišanja tarife za električno energijo.

Organizacija, ki ureja področje rudarstva na Kosovu je Neodvisna komisija za rudarstvo in minerale (Independent Commission for Mines and Minerals – ICMM). Neodvisna komisija nadzoruje in izdaja licence za raziskave, zagotavlja zakonske mednarodne izkope ter uveljavlja ekološke in varnostne standarde. Neodvisna komisija zagotavlja tudi tehnične informacije vsem potencialnim ponudnikom in investitorjem.

Kosovo do sedaj še nima ustreznega zakona, ki bi reguliral energetske učinkovitost in razvoj obnovljivih virov energije, čeprav je v razvoj veliko energije vložil UNMIK po letu 1999.

Proizvodnja energije, distribucija in izkopavanje lignita so v pristojnosti KEK-a, ki se srečuje z visokimi stroški in pomanjkanjem denarnih sredstev, kar slabo vpliva na izvajanje nalog. Poleg tega na proizvodnjo in distribucijo električne energije slabo vplivajo pomanjkanje urbanega planiranja, tatvine električne energije in velike tehnične izgube med distribucijo. Nelikvidnost vpliva na pomanjkanje primerne vzdrževanja osnovnih sredstev in na pomanjkanje investiranja v modernizacijo. Zaradi tega se povečuje tveganje, s katerim se sooča potencialni zunanji investitor (Energy for Development, 2007, str. 8).

Neodvisna agencija KOSTT je bila ustanovljena leta 2006. Njena odgovornost je planiranje, delovanje, vzdrževanje in razvoj lastne distribucijske mreže in povezovanje s sosednjimi distribucijskimi mrežami, z namenom ohranjanja varne dobave energije na Kosovu (Energy for Development, 2007, str. 8).

2.1.4 Poraba in cena električne energije

Razpoložljiva količina energije, proizvedene na Kosovu, je bila med zimsko sezono 2007/2008 približno 680 MW, vključno s hidroenergijo. Medtem, ko je bila ocenjena potreba po energiji 1.081 MW. Ostalo energijo, kar je skoraj polovica potreb, je bilo potrebno uvoziti po višji ceni, saj je KEK ne more zagotoviti v zadostnih količinah. Zaradi večjega povpraševanja od ponudbe, je leta 2000 KEK začela uvažati električno energijo iz sosednjih držav, da je lahko zadostila potrebam na trgu. Poraba električne energije je od leta 2000 do 2007 porasla za 7% na letni ravni, od 2,869 GWh v letu 2000 na 4,582 GWh v letu 2007. Največja razlika je v zimski sezoni, ko je poraba v letu 2007 višja celo za 7,5% v primerjavi z letom 2000, od 653 MW do 1,081 MW. Največja možna količina električne energije, ki jo Kosovo lahko proizvede, je od 850 do 900 MW letno. Do tako velikega in naglega povečanja porabe električne energije, je prišlo kljub komercialnim izgubam in pomanjkanju večjih industrijskih izboljšav (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 24).

Cena električne energije je od začetka močno zrasla in se je od leta 2004 do 2007 več kot podvojila. V letu 2004 je bila cena 41 eur/MWh, v letu 2006 pa že 54 eur/MWh. V letu 2007 je cena električne energije nenadoma skočila na skoraj 84 eur/MWh, kar je bil odraz pomanjkanja električne energije v JV Evropski regiji. Končni znesek porabe uvožene električne energije je 45 milijonov eurov v letu 2007, od katerih je 10 milijonov eurov poravnalo Kosovo iz svojega proračuna (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 24).

Oskrba z električno energijo se od leta 1999 povečuje, vendar kljub uvoženi količini električne energije in investicijam v nadgradnjo in sanacijo infrastrukture (od leta 1999 do 2007 približno 700 milijonov eurov), oskrba še vedno ni zadostna in ne more doseči potrebne količine v najvišji sezoni (Human Development Report, 2007, str. 9). Povečanje porabe električne energije je povezano največ s porastom števila gospodinjstev, preseljevanj v urbana naselja ter večjo uporabo gospodinskih aparatov. Kosovo ima dovolj naravnih danosti za pridobivanje energije, vendar je bilo veliko infrastrukture med vojno uničene, zato bo potrebno vlaganja v infrastrukturo nadaljevati in pospešiti.

Po predvidevanjih se bo, po srednjem scenariju, poraba električne energije do leta 2010 povečala za 2,6% letno, to je od 4,874 GWh v letu 2008 do 5,136 GWh v letu 2010. Po scenariju hitrejše rasti pa se bo poraba električne energije do leta 2010 povečala za 4,3 %, to je od 5,090 GWh v letu 2008 do 5,539 GWh v letu 2010. V naslednjih letih lahko, glede na rast porabe električne energije, količina uvožene električne energije doseže vrednost od 130-150 eur/MWh (Technical Background Paper Energy Sector, 2008, str. 25).

2.1.5 Pomanjkljivosti distribucije električne energije

Sistem dobave električne energije ima na Kosovu številne težave, ki škodujejo nadaljnjemu razvoju gospodarstva in kakovosti življenja v državi. Te pomanjkljivosti je potrebno čim prej zaznati in jih odpraviti.

Na podlagi opravljene analize panoge ugotavljam, da so največje pomanjkljivosti sistema pridobivanja in distribucije električne energije, naslednje:

- pomanjkljiva ter zastarela distribucijska in prenosna mreža,
- velike izgube električne energije zaradi zastarele tehnologije (16-18%),
- »podhranjenost« energetskega sektorja zaradi premalo investicij,
- pomanjkljiva in nezadostna zakonodaja,
- neplačevanje energije s strani uporabnikov (visoke terjatve – do 12% celotne prodaje),
- kraje električne energije in plačilna nedisciplina,
- redukcije oskrbe električne energije,
- pomanjkanje managerskega znanja pri vodenju,

- koristoljubni interesi in šibke politične odločitve,
- močno onesnaževanje okolja zaradi velikih količin izpustov škodljivih plinov.

2.1.6 Možnosti za investicije v energetski sektor

Za obnovo in razvoj kosovskega gospodarstva je energija ključnega pomena, zato so pomanjkanje električne energije in redukcije za nadaljnji razvoj gospodarstva nedopustne. Dobava električne energije je pomembna tako za podjetja, kot tudi za gospodinjstva. Menim, da bi moral biti glavni cilj energetskega sektorja na Kosovu stalna, zanesljiva, učinkovita, ekološko osveščena in cenovno dostopna oskrba z energetskimi viri, predvsem z električno energijo, katero koristi največ uporabnikov.

Energetski sektor ponuja veliko možnosti investiranja in tudi država išče zasebne partnerje, ki bi se odločili za investicije v ta sektor. Prav tako pa je energetski sektor zelo pomemben za razvoj in investicije v druge sektorje in je zato, po mojem mnenju, ta sektor potreben investicij pred ostalimi sektorji.

Glede na analizo energetskega sektorja, vidim največ možnosti za investicije na naslednjih področjih:

- Obnova treh manjših hidroelektrarn (Radavc, Dikanc in Burim). Dve od njih trenutno nista v obratovanju in sta potrebni temeljite prenove, vendar predstavljata potencialni vir energije. Za obnovo je za pridobitev tujih investitorjev potrebno urediti pravno podlago za koncesionarje, ki bi postopek pridobivanja koncesij poenostavil in časovno skrajšal. Vlada je to potrebo že identificirala in ga v kratkem namerava posredovati v parlament.
- Privatizacija KEK-a – prodaja električnega omrežja strateškemu partnerju, ki bo obenem tudi investitor pomembnega projekta, in sicer nove elektrarne Kosovo C.
- Investicije v mrežo za prenos električne energije in povečanje zanesljivosti dobave, izboljšanje in povečanje kapacitete skladno s povečanjem porabe električne energije v prihodnjih letih.
- Investicije v plinsko omrežje (predvsem v Prištini in okolici), s čimer bi lahko zmanjšali porabo električne energije. Zemeljski plin bi lahko dobavljali iz Grčije.
- Investicije v obnovljive vire energije, predvsem v vodno energijo in lesno biomaso.

Razvitost sektorja energetike, predvsem pridobivanje in distribucija električne energije, je na Kosovu nezadostna. Kapacitete so glede na rastoče število uporabnikov premajhne, zakonodaja na področju energetske učinkovitosti je neustrezna, infrastruktura je zastarela ali uničena, obnovljivi viri niso izkoriščeni, kot bi lahko bili, in cena uvožene energije je previsoka. Ti dejavniki so največji razlog, da je potrebno v energetski sektor investirati in ga obnoviti. Zaradi ogromnih izgub električne energije in nezadostne proizvodnje, se uporabniki srečujejo z redukcijami električne energije, kar za razvoj ostalega gospodarstva

ni dopustno. Dejstvo je, da je potrebno za celotni gospodarski razvoj v državi urediti nemoteno oskrbo električne energije, razbremeniti državni proračun s proizvodnjo lastne električne energije in zmanjšati količino uvoza. Iz navedenih razlogov je energetika eden ključnih sektorjev od katerega je odvisen razvoj kosovskega gospodarstva.

2.2 Kmetijstvo in živinoreja

Panoga ima bogato tradicijo in je zelo pomembna z vidika oskrbovanja s hrano in zaposlovanja. Najbolj pomembne panoge znotraj kmetijstva sta pridelava žitaric in zelenjave, pri živinoreji pa je zelo pomembna mlečna industrija.

2.2.1 Predstavitev sektorja in njegova vloga v gospodarstvu

Kosovo ima veliko kmetijskih površin in pašnikov ter ugodne klimatske pogoje za kmetijsko dejavnost. Od celotnega ozemlja, kar je približno 1,1 milijona ha zemlje, je približno 53% zemlje kmetijsko obdelane. Skoraj 60% prebivalcev živi na podeželskem področju in jih večina od teh dela na kmetijah. Kmetijstvo je v letu 2007 predstavljalo približno 19% BDP in je glavni vir dohodka za večino prebivalstva. Po ocenah Svetovne banke zagotavlja skoraj 42% delovnih mest in 16% vrednosti celotnega izvoza (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 17).

Od leta 1989 naprej je kmetijska panoga na Kosovu stagnirala. Delno zaradi migracij prebivalstva (približno 20% Kosovarjev je odšlo v druge države), delno pa zaradi razvoja rudarstva in tekstilne industrije v tistem času, tako, da je le okoli 26% prebivalstva ostalo v kmetijski panogi. Namakalni sistemi so skoraj prenehali delovati in zemlja od leta 1989 do 2000 skoraj ni obrodila. Razlog za to je bilo tudi pomanjkanje obdelave polj. Pomanjkanje investicij v kmetijstvo je bil razlog, da je zaradi nevezdrževanja nazadovala tudi vsa infrastruktura (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 17).

Kosovo je neto uvoznica kmetijskih izdelkov. Vrednost uvoza je v kmetijskem sektorju skoraj desetkrat večja od vrednosti izvoza (Tabela 6), čeprav je v letu 2007 vrednost izvoza rasla hitreje od uvoza. Rast izvoza v letu 2007 je nastala največ zaradi povečane proizvodnje zelenjave, ki se je podvojila (iz 1 milijona eura na 2 milijona eura).

Tabela 6: Vrednost uvoza in izvoza kmetijskih pridelkov od leta 2004 do 2007 v milijon eur

Leto	2004	2005	2006	2007	2006/2007
Uvoz	68,1	57,2	72,9	83,4	114%
Izvoz	2,5	2,8	5	9,1	182%

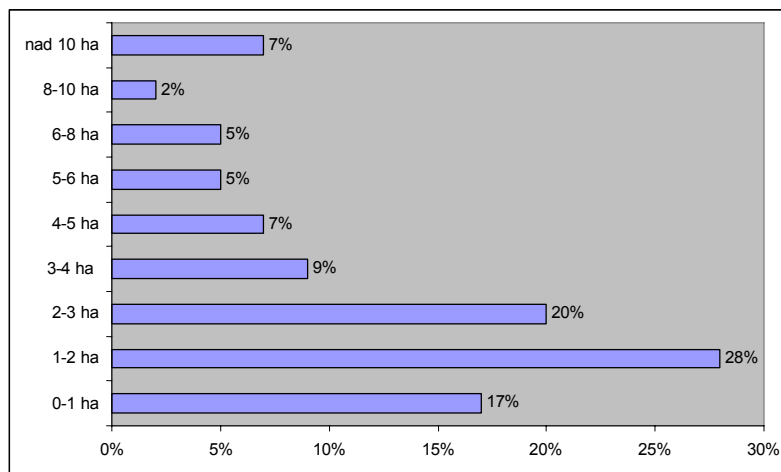
Vir: CBAK Annual Report 2007, 2008, 2008, str. 139-140.

2.2.2 Velikost kmetijskih površin in število kmetij

Kmetijstvo na Kosovu vključuje približno 1.800 kooperantov in tržnih kmetij ter 143.000 malih kmetij, od katerih je 70% večjih od 1 ha. Če pogledamo z vidika lastniške strukture kmetijskih površin, je 86% kmetijskega ozemlja v lasti privatnih kmetij, 13% je v lasti kmetijskih gospodarstev in 1% v lasti kooperantov (The Kosovo Greenbook, 2003, str. 29).

Povprečna velikost kmetij je 3,2 ha in le 7% kmetij ima večjo površino zemlje od 10 ha. Po podatkih raziskave Statističnega urada Kosova v letu 2005 (2006, str. 25), je največje število kmetij velikih od 0,5 do 3 ha. Največja koncentracija kmetij, velikih do 1,5 ha, je v Prištini in Prizrenu, medtem ko so večje kmetije, osredotočene na določeno dejavnost, locirane predvsem v Peji.

Slika 5: Delež kmetij po velikosti ozemlja v letu 2005

Vir: Statistical Office of Kosovo, 2006, str. 25.

Pri analizi velikosti kmetij (Slika 5) ugotavljam, da prevladujejo majhne kmetije, kar potrjuje podatek Statističnega urada Kosova. Obdelovanje zemlje je zelo razdeljeno, pridelava pa je zaradi majhne količine pridelka namenjena večinoma samooskrbi. 81% obdelovalne ozemlje pripada kmetijam, ki imajo manj kot 5 ha zemlje, 19% pa kmetijam z več kot 5 ha zemlje.

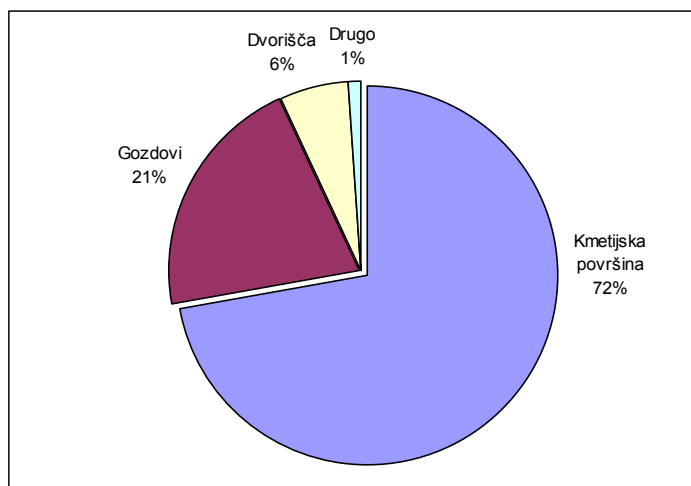
Po raziskavi, ki jo je opravil SOK (2006, str. 46), imajo kmetije največje stroške z gnojili (19%), pogodbenimi storitvami in najemninami strojev (15%), gorivom (13%), krmo (11%) in nabavo živih živali (11%). Ostali stroški se delijo med semena, kemične snovi, veterinarske storitve, plače, vzdrževanje objektov in strojev, najemnine kmetij in operativne stroške.

2.2.3 Obdelava kmetijskih površin

Ugotovitve Statističnega urada Kosovo (2006, str. 20) so, da je 72% kosovskega ozemlja, ki je v lasti kmetijskih gospodarstev, kmetijskih površin, ostala površina so gozdovi 21%, kmetijska dvorišča 5% in druge nedefinirane površine 1%.

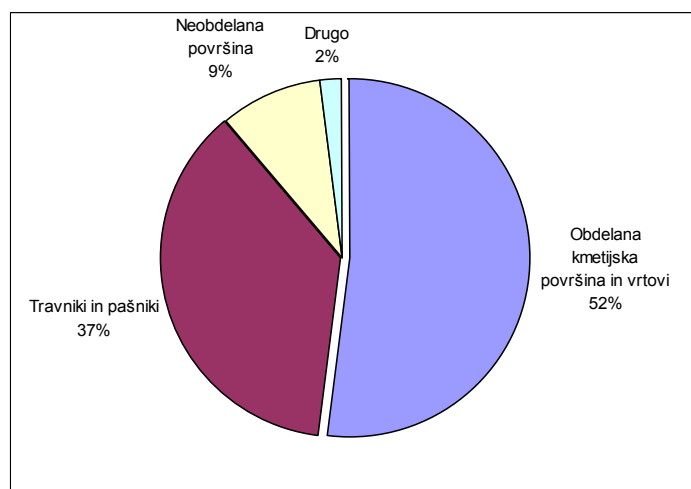
Največji delež kosovskega ozemlja so torej kmetijske površine, od katerih je 52% kmetijsko obdelane zemlje (njive, polja, sadovnjaki, vrtovi ipd.), 37% je pašnikov in travnikov in približno 9% kmetijske zemlje je neobdelane. Vzrokov, da kmetije del zemlje ne obdelujejo, je več. Največkrat so to premajhna donosnost obdelane zemlje ter pomanjkljiva oprema in stroji. Manjši delež neobdelane zemlje ostane tudi zaradi drugih razlogov, npr. pomanjkanja začetnih sredstev, kolobarjenja in ostanka vojaških min.

Slika 6: Vrsta zemeljske površine v lasti kmetijskih gospodinjstev v letu 2005

Vir: Statistical Office of Kosovo, 2006, str. 20.

Slika 7: Raba kmetijske zemlje v letu 2005

Vir: Statistical Office of Kosovo, 2006, str. 21.

Površina za pridelovanje sadja in zelenjave se je po letu 1999 možno zmanjšala. Za pridelovanje sadja je bilo leta 1980 namenjenih 12.000 ha zemlje, v letu 2005 pa še komaj 5.000 ha. Za zelenjavo se je obdelovalna površina zemlje skrčila od leta 1980 do 2005 iz 25.000 ha na 17.400 ha (Development and Transition, 2008, str. 12). V letu 2005 se je 52% kmetijsko obdelane zemlje uporabljalo predvsem za pridelovanje žita ter 37% za pašnike in krmo za živali. Manj kot 1% kmetijsko obdelane zemlje je namenjene pridelovanju sadja in zelenjave (Slika 7).

SOK navaja (2006, str. 23), da so se v zadnjih letih le povečale investicije v namakalne sisteme. Namakalni sistem se uporablja že na 28% obdelanih kmetijskih površin. Največja koncentracija namakalnih površin je v območjih Gjakova, Priština in Peja. Glede na strukturo kmetij, pri majhnih kmetijah namakajo od 25-30% kmetijskih površin, pri velikih kmetijah pa namakajo približno 48% površin. Rastlinjaki v večini še niso razširjeni.

2.2.4 Politika države

Glede na kosovski razvojni strateški plan 2007-2013 (v nadaljevanju *plan 2007-2013*), bo razvoj podeželja skozi razvoj kmetijstva, možnosti zaposlitve in drugih ekonomskih aktivnosti, pozitivno vplival na kvaliteto življenja v podeželskih območjih. Globalni namen *plana 2007-2013* je vzpostaviti ravnotežje med ekonomskimi, okoljskimi, socialnimi in kulturnimi vplivi na podeželju in v Kosovu kot celoto vzpostaviti profitno povezavo med privatnim sektorjem, centralno vlado in lokalnimi organizacijami in združenji (Nushi & Selimi, 2009, str. 10).

Osnovna vizija programa iz *plana 2007-2013* bo dosežena z naslednjimi cilji (Nushi & Selimi, 2009, str. 10):

- Povečati socialni standard in izboljšati delovne pogoje z dodatki za kmete in prebivalce podeželskih območij,
- izboljšati konkurenčnost in učinkovitost primarne kmetijske dejavnosti in prepoznati priložnosti za izvoz na tuje trge,
- povečati konkurenčnost in učinkovitost z modernizacijo proizvodnje in trženjem,
- izboljšati kvaliteto proizvodnje in higieno,
- razvoj podeželskega območja (vključno z infrastrukturo) in promocija kmetijstva,
- razvoj novih delovnih mest skozi diverzifikacijo podeželskega področja,
- povezava kosovskega kmetijskega sektorja z EU.

2.2.5 Ključne veje panoge

V **poljedelstvu** je pšenica ena najbolj pomembnih žitaric, ki jih Kosovo prideluje. Raste na površini približno 75.000 ha z letnim pridelkom približno 280.000 ton. Kosovo porabi

približno 400.000 ton pšenice, kar pomeni, da približno 30% pšenice uvozi. V pridelavo je vključenih približno 70.000 kmetij s povprečno velikostjo zemlje do 1,5 ha, ki proizvedejo 55% letnega pridelka, ostalo pridelajo velika kmetijska gospodarstva. Poleg pšenice je pomembna tudi pridelava koruze. Pridelajo približno 330.000 ton koruze letno; ta raste na približno 68.000 ha. Pšenici in koruzi sledijo tudi ječmen, ki se uporablja predvsem za proizvodnjo piva, ter krompir, ki se uporablja za samooskrbo in katerega semena v večini uvažajo (Agricultural and Food Processing Industry, 2008, str. 27).

Poleg poljedelstva je v kmetijski panogi izredno pomembna **pridelava zelenjave**. Površina obdelovalne zemlje namenjene pridelavi zelenjave se povečuje in sorazmerno s tem se povečuje tudi količina pridelane zelenjave. V letu 2006 je bilo za pridelavo zelenjave namenjene približno 22.000 ha obdelovalnih površin, do leta 2008 pa se je površina že povečala na približno 26.000 do 28.000 ha. Zelenjavo pridelujejo predvsem na majhnih kmetijah do 2 ha zemlje in to večinoma za samooskrbo. Kljub temu jo še vedno 40% tudi uvozijo (Agricultural and Food Processing Industry, 2008, str. 19).

V preteklosti je bilo pomembno tudi **pridelovanje sadja**, zdaj pa je veliko sadovnjakov uničenih ali zapuščenih. V letu 2006 je bilo pridelavi sadja namenjeno 2.400 ha zemlje, ki je bila večinoma v privatni lasti. Povprečna poraba sadja na Kosovu je ocenjena na približno 50.000 ton letno, od katerih jih sami pridelajo le približno 30.000 ton. Ostalo količino, približno 30%, pokrijejo z uvozom (Agricultural and Food Processing Industry, 2008, str. 23). Kmetje se na področju pridelave sadja že povezujejo s kooperanti, da bi zagotovili čimbolj kakovosten in obilen pridelek.

Živinoreja na Kosovu se počasi obnavlja. Po konfliktu je bilo čez 50% glav živine ubitih ali izgubljenih. Uničene je bilo tudi večino infrastrukture. Danes se živinoreja na tem področju oživlja. K temu pripomore napredek v prehranbeni panogi, ki bo omogočil še hitrejši razvoj živinoreje v prihodnosti.

Poraba mesa na Kosovu je približno 102.500 ton letno. Največ ga proizvedejo na kmetijah, z večinoma manj kot petimi glavami goveda. Na trgu se proda od 15 – 20% domačega mesa, ostalo je meso iz uvoza (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 30).

Na Kosovu obstajata dva glavna razloga za naklonjenost investicij v živinorejo:

- lega države ponuja dobre klimatske in okoliške pogoje za vzrejo različnih vrst živali in
- potreba po mesu je višja od domače proizvodnje.

Pridelava mleka in mlečnih izdelkov je ena zelo pomembnih panog na Kosovu. Ker je proizvodnja odvisna od vzreje govedi, ima pridelava mleka in mlečnih izdelkov podobne karakteristike kot živinoreja. Število krav mlekaric je približno 140.000, od katerih je

večina na kmetijah z manj kot petimi glavami govedi in le 1% kmetij ima, kot navajata Nushi & Selimi (2009, str. 6), več kot 10 krav mlekaric.

Tabela 7: Struktura kmetij po številu govedi

Število krav	Število kmetij	Delež
manj kot 5	78.124	94%
od 5 - 9	4.378	5%
več kot 10	787	1%
skupaj:	83.289	100%

Vir: Nushi & Selimi, An Assesment of the Competativeness of the Dairy Food Chain in Kosovo, 2009, str. 6.

Po oceni ministrstva za trgovino in industrijo (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 32) je letna poraba mleka približno 340.000 ton, medtem ko je letna proizvodnja 258.000 ton mleka, kar je približno 76% proizvodnje. Ostalo razliko med ponudbo in porabo pokrijejo z uvozom iz Madžarske, Nemčije, Slovenije, Turčije, Bolgarije, Hrvaške in Srbije.

Proizvodnja mleka je orientirana na domači trg. Kot navajata Nushi & Selimi (2009, str. 7), se 34% proizvedenega mleka porabi na kmetijah, torej za lastno uporabo. Naslednjih 30% se uporablja za prodajo mleka in domačo proizvodnjo mlečnih izdelkov, ostalih 36% pa se uporabi za prehrabeno industrijo. Na leto se za prehrabeno industrijo porabi 34.200 ton mleka, medtem ko je uvoženih 82.000 ton mlečnih izdelkov, kar je 70% celotne porabe mlečnih izdelkov. Najpomembnejši mlečni izdelki so mleko in fermentirani mlečni izdelki, kot so jogurt, skuta in sir.

2.2.6 Konkurenčnost panoge

Z namenom, da bi zagotovili čim večjo konkurenčnost na področju kmetijstva, bi tudi tukaj morali povečati površino obdelovalne zemlje, zagotoviti pridelavo skozi celo leto, izobraževati kmete in jim pomagati s svetovalnimi dejavnostmi. Pomembna faktorja pri pridelavi sadja in zelenjave so namakalni sistemi in rastlinjaki, kar bi omogočilo celoletno pridelavo. Sadje je vezano na regionalne klimatske pogoje, zato je potrebno izbirati zgodnje, srednje in pozne vrste sadja. Drobnost sadja, predvsem jagode in borovnice, potrebujejo posebno nego, rastlinjake in dovolj vode skozi celo leto. Povečanje konkurenčnosti pri prodaji sadja in zelenjave bi lahko dosegli tudi z ustreznim skladiščnim sistemom, pakiranjem, trženjem, ustrežno davčno politiko in namenski posojili z nižjimi obrestnimi merami za investicije.

Večina končnih izdelkov je uvoženih, predvsem zaradi nerazvitosti prehrabene industrije, pomanjkanja finančne podpore predelovalcem, pomanjkanja razvoja, neustreznega znanja in pomanjkanja trženja. Za učinkovitost in obstoj lokalne proizvodnje

na Kosovu je zelo pomembno, da osvoji trženjsko znanje in se osredotoči tudi na navade kupcev. Poleg vsega so stroški proizvodnje visoki zaradi majhnih in neučinkovitih kmetij, ki večinoma niso specializirane.

Tabela 8: Pokritost potreb z uvozom v kmetijstvu in živiloreji ter najbolj značilni proizvodi

Panoga	Pokritost proizvodnje/ pridelave v %	Vrednost uvoza v %	Letna poraba na prebivalca	Najbolj pomembne/ značilne vrste/izdelki
Zelenjava (pridelava)	60%	40%	146 kg	Krompir, zelena paprika, paradižnik, zelje, čebula
Zelenjava (predelava)	30%	70%	1,5 kg	(ni podatka)
Sadje (pridelava)	70%	30%	20 kg	Hruške, jabolka, slive, lubenice, melone
Sadje (predelava)	4%	96%	6 kg	Sadni sokovi, žgane pijače, marmelade, sadne solate
Žitarice	Pšenica: 60%	Pšenica: 40%	(ni podatka)	Pšenica, koruza, ječmen
Živiloreja	20%	80%	40,9 kg	Govedina, perutnina, svinjina
Mlečna industrija	76%	24%	170 lit	Mleko in fermentirani mlečni proizvodi, siri

Vir: Agriculture and Food Processing Industry, 2008.

O tržnih pogojih, tržnih raziskavah, ki bi razkrile navade kupcev, cenah, količinah, kvaliteti ipd. ni razpoložljivih ali primerljivih podatkov. Tržni deleži so razdeljeni glede na razpoložljivost proizvodov in glede na moč in vpliv uvoznikov.

Zaradi nizkih vhodnih stroškov ter ugodne davčne in carinske politike, je panoga relativno donosna in zaradi svoje konkurenčnosti ponuja možnosti za izvoz na trg EU. Tuja podjetja imajo možnosti povezovanja z domačimi podjetji in proizvajalci (kmeti), ki svojo dejavnost opravljajo že vrsto let. Na domačem trgu povpraševanje presega ponudbo, zato so možnosti za prodajo tudi na lokalnem trgu velike.

2.2.7 Pomanjkljivosti panoge

Panoga ima vrsto pomanjkljivosti, največje pomanjkljivosti pa so razdrobljenost kmetij, nepovezanost kmetij, pomanjkanje zakonodaje, uničeni in nevzdrževani namakalni sistemi, pomanjkanje mehanizacije in nerazvita prehrabena industrija.

Premajhne obdelovalne površine. Razdrobljenost kmetij in kmetijskih površin je težava v celotni državi. Večina kmetij je manjših od 3 ha, kar otežuje delo na kmetijah in povečuje stroške.

Nepovezanost kmetij. Kmetije so večinoma samozadostne in pridelujejo hrano za lastne potrebe. Malo kmetij je tržno usmerjenih, kar je po mojem mnenju tudi razlog, da večinoma niso povezane v zadruge, ki bi lahko odkupovale pridelke.

Pomanjkanje zakonodaje na področju uporabe gnojil in pesticidov. Večina gnojil in pesticidov je uvoženih in v določenih primerih brez potrebnih navodil in navedbe sestavin. Kljub potrebam po kemičnih gnojilih, so le-ta na dolgi rok in v prevelikih količinah zelo škodljiva za okolje in tudi pridelek, še posebno, če se gnojila uporabljajo brez ustrezne kontrole in znanja. V tem delu bi morali zakonsko urediti uvoz dovoljenih ali prepovedanih gnojil in pesticidov, zagotoviti izobraževanja kmetov, usposabljanje inšpektorje ter na terenu vršiti kontrolo.

Namakalni sistemi. Na Kosovu je namakalni sistem prisoten že stoletja in ima zelo pomembno vlogo v kmetijstvu. Največja težava obstoječega namakalnega sistema je nevezdrževanje, zastarelost, poškodbe sistema v času med konfliktom ter krčenje namakalnega področja zaradi urbanizacije.

Pomanjkanje strojev in druge mehanizacije. Kmetije niso dovolj modernizirane, da bi kmetje lahko obdelovali velike površine zemlje ali skrbeli za večje število glav živine.

Nerazvita prehrabena industrija. Predelava zelenjave, sadja, mesa in mlečnih izdelkov še ni dovolj razvita, kar vpliva na manjše povpraševanje po teh izdelkih. Zaradi nerazvitosti prehrabene industrije, Kosovo končne in predelane izdelke večinoma uvaža.

2.2.8 Priložnosti za investitorje

Ne glede na posledice, ki jih je zadal konflikt pred letom 1999, ima kmetijska panoga na tem območju dolgo tradicijo in zaposluje večino prebivalstva, zato je nadvse pomembno, da se začnejo nova vlaganja, da se infrastruktura obnovi in da se kmetije med seboj znova povežejo.

Da bi zagotovili samooskrbo z žitaricami, bi morali najprej podvojiti velikost polj. S tehničnega vidika bi za učinkovitejšo in boljšo letino, potrebovali dovolj kvalitetno seme, moderne stroje, kvalitetna gnojila ter strokovno in dosegljivo svetovalno službo. Pri koruzi in zelenjavi bi poleg naštetega potrebovali tudi dovolj namakalnih sistemov.

Kmetijstvo in pridelovalna industrija na Kosovu imata za tuje investitorje več prednosti:

- večina kmetijskih surovin ni obdavčenih z uvozno dajatvijo in z davkom na dodano vrednost,
- ugodni klimatski pogoji in rodovitna zemlja botrujejo bogatim in kvalitetnim pridelkom,

- nizke proizvodne stroške zaradi poceni delovne sile in proizvodnih surovin,
- uvoz je veliko večji od izvoza, kar pomeni, da ima Kosovo velik potencialni domači trg.

Glede na oceno stanja v sektorju kmetijstva in živinoreje na Kosovu, obstajajo možnosti za investicije v namakalne sisteme, vlaganja v tehnologijo, vzrejo drobnice ter v obnovo in razvoj rastlinjakov.

Po nekaterih ocenah (The Kosovo Greenbook, 2003, str. 25) so možnosti za namestitvev **namakalnih sistemov** na ozemlju z več kot 200.000 ha obdelovalne zemlje. V osemdesetih letih je bilo namakanje zemlje urejeno na 70.000 ha. Ta sistem je potreben temeljite obnove, za dodatno pridelavo sadja in zelenjave pa bi ga bilo potrebno še razširiti. Obstajajo velike **možnosti vlaganja v tehnologijo** za predelovanje ter pripravo sadnih koncentratov in embalaže, saj je skoraj 100% koncentratov uvoženih. Glede na geografsko lego in površino tal, so **možnosti za vzrejo drobnice** (kozjereja, ovčjereja). Trenutno obratuje 29 klavnic ter 12 mesno-predelovalnih podjetij v državi. Pri tem se 85% surovin za predelavo in skoraj 100% embalaže uvozi. Z modernizacijo v predelovalni industriji in proizvodnjo embalaže, bi lahko zadostili ponudbi ter začeli z izvozom dodatnih kapacitet v sosednje države z možnostjo na trg EU. Možnosti so tudi za **proizvodnjo rastlin v rastlinjakih**, ki se je po letu 2002 zelo razširila, predvsem na manjših kmetijah. Kosovo ima ugodne pogoje za vzgojo zdravih rastlin na biološki način.

Potencialnim investitorjem kosovski trg ponuja koriščenje lokalnega znanja, surovin in delovne sile, velike možnosti za prodajo na lokalnem trgu ter možnosti povezovanja z lokalnimi, večinoma družinskimi podjetji. Po ocenah Ministrstva za trgovino in industrijo, je približno 10% zemlje državne in jo bo v prihodnjih letih možno s privatizacijo po relativno nizki ceni odkupiti (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 17).

V preteklosti je bilo Kosovo kmetijska dežela, večina prebivalcev še vedno živi na podeželju, skoraj polovica delovno sposobnega prebivalstva je zaposlenega v tem sektorju, največ brezposelnih je na podeželju in pridelujejo hrano za samooskrbo, država veliko več hrane uvozi kot izvozi, hkrati pa so podnebne razmere in rodovitnost tal ugodni za razvoj sektorja. Ti argumenti kažejo, da sta kmetijstvo in živinoreja ena od pano, ki predstavljata potencial za gospodarski razvoj Kosova.

2.3 Živilsko - predelovalna industrija

Kljub dejstvu, da na Kosovu živi približno 60% ljudi na podeželju, da je kmetijstvo v letu 2005 predstavljalo 19% BDP in da je zaposlovalo 22% delovno sposobnega prebivalstva (Development and Transition, 2008, str. 12), je živilsko - predelovalno industrija zelo slabo razvita. Uvoz hrane, ki je leta 2005 znašal 288 milijonov eur, je

predstavljala približno 25% celotnega uvoza, izvoz pa je s 7,8 milijoni eur predstavljala 16% celotnega izvoza v letu 2005 (Development and Transition, 2008, str. 12).

2.3.1 Predelava zelenjave, sadja, mesnih in mlečnih izdelkov

Kosovo ima dolgo tradicijo v predelavi zelenjave. Različne oblike predelave zelenjave so prisotne v prehranbeni verigi vsakega gospodinjstva. Večinoma zelenjavo predelajo doma in jo uporabljajo za lastno porabo⁵. Domača proizvodnja industrijsko predelane zelenjave je ocenjena le na okoli 1,5 kg na osebo letno, kar je približno 3.150 ton letno. Industrijska predelava zelenjave je na Kosovu pred konfliktom obsegala približno 14.000 ton letno. Pestra izbira izdelkov, pripravljenih na tradicionalni način je bila na razpolago na domačem trgu, v preteklosti pa so bili tudi pomemben izvozni segment. V času tranzicije se je zaprla večina državnih podjetij, ki so predelovali zelenjavo. Nastala so nova manjša podjetja, ki trenutno nimajo dovolj lastnih kapacitet, da bi zadostila potrebam celotnega trga. Po ocenah Ministrstva za trgovino in industrijo, lahko manjša podjetja z obstoječimi kapacitetami zadostijo le okoli 30% potrebam lokalnega trga (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 22).

Domača proizvodnja industrijsko predelanega sadja je ocenjena na 7 kg na osebo letno, kar je skupaj približno 15.000 ton letno. Podobno kot pri predelavi zelenjave, je bila na Kosovu pred konfliktom razvita tudi predelava sadja. Kapacitete predelave sadja v preteklosti so bile približno 30.000 ton letno. Izdelki so se delno prodajali na domačem trgu, delno so bili namenjeni tudi za izvoz. Trenutne kapacitete predelave sadja so majhne. Nekaj novih manjših podjetij je s predelavo sadja začelo šele v zadnjih letih. Proizvajajo predvsem izdelke iz sadja, kot so na primer marmelade, sadne solate, kompoti ipd. Ponudba v glavnem ne zadovolji potreb trga po izdelkih iz sadja, saj 96% teh izdelkov uvozijo. Ne glede na dejstvo, da veliko sadja predelajo gospodinjstva za lastno uporabo, je Kosovo še vedno velik potencialni trg za prodajo izdelkov iz sadja, predvsem za prodajo pijač, saj se skoraj celotna količina koncentratov, uporabljenih v lokalnih polnilnicah, uvozi (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 26).

Kosovo ima 12 mesno-predelovalnih podjetij, v katerih skupaj predelajo približno 2.500 ton mesa dnevno, kar zadovolji 15% celotne letne porabe mesa in mesnih izdelkov. Ostalih 85% mesnih izdelkov uvozijo, prav tako pa uvozijo tudi skoraj 100% materiala za pakiranje. Glede na obstoječo tehnično podporo, potrebuje proizvodnja modernizacijo v nove proizvodne obrate (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 31).

Tudi proizvodnja mleka je namenjena večinoma potrebam domačega trga. Kosovo ima 26 obratov, v katerih pridelujejo predvsem mleko in mlečne izdelke, kot so jogurti, skuta in

⁵ Natančnih podatkov o porabi doma predelane in porabljene zelenjave ni na razpolago.

siri. V teh obratih predelajo približno 34.000 ton mleka letno, kar je približno 36,1% pridelanega mleka (Agriculture and Food Processing Industry, 2008, str. 31). Potrebe po mlečnih izdelkih so višje, kot je trenutna proizvodnja, saj je na trgu porabljenih približno 84.000 ton mlečnih izdelkov iz uvoza. 29,4% mlečnih izdelkov je proizvedenih iz domačega mleka, medtem, ko uvoz predstavlja 70,6% porabljenih mlečnih izdelkov na trgu (Nushi & Selimi, 2009, str. 7).

Rezultati marketinške raziskave (Nushi & Selimi, 2009, str. 8) s strani Kosovo Cluster Business Support (KCBS) so pokazali, da skoraj vsa gospodinjstva (89,7%) občasno kupijo mleko ali mlečne izdelke. V večini primerov (71,1%) je to UHT mleko, ki je najbolj prodajan mlečni izdelek na Kosovu. Temu sledijo sveži siri in kislja smetana, medtem so gospodinjstva občasno kupujejo tudi sveže mleko in jogurte. Raziskava je tudi pokazala, da so kupci z mlečnimi izdelki iz uvoza bolj zadovoljni zaradi boljše kvalitete in konkurenčne cene. Uvoz mlečnih izdelkov se je povečal z 21 milijonov evrov v letu 2006 na 27 milijonov evrov v letu 2007. Največji delež uvoženih izdelkov predstavlja UHT mleko (približno 40%), kateremu sledijo smetana in sadni jogurti (Nushi & Selimi, 2009, str. 9).

Poleg nižje cene, ki jo predstavljajo uvoženi izdelki pred domačimi, je prednost uvoženih izdelkov tudi v dobri organiziranosti in razvejani distribucijski mreži, s katero uvozniki oskrbujejo supermarkete in manjše trgovine. Lokalni proizvajalci imajo dokaj nerazvito distribucijsko mrežo in so zaradi tega manj učinkoviti na trgu. Nushi in Selimi (2009, str. 15) tudi ugotavljata, da imajo uvoženi izdelki bolj razvite marketinške prijeme, kvalitetnejše pakiranje, bolj razpoznavno blagovno znamko, kar daje izdelkom večjo prepoznavnost na trgu.

2.3.2 Pomanjkljivosti panoge in možnosti za investicije

Živilsko – predelovalna industrija se na Kosovu počasi razvija, vendar ima še veliko notranjih rezerv. S pomočjo tujih investitorjev bi lahko dosegla večjo učinkovitost, tako bi pokrivala notranji trg in se osredotočila na izvoz. Pomanjkljivosti panoge hkrati pomenijo tudi možnosti za tuje investitorje, saj lahko tuj partner te slabosti s svojim vložkom odpravi in tako vpliva na večjo učinkovitost. Da bi proizvedli potrebne količine zelenjave in sadja, bi morali investirati in obnoviti opuščene sadovnjake, rastlinjake in njive.

Največje pomanjkljivosti živilsko – predelovalne industrije so (Investing in Kosovo, 2008, str. 10):

- **Slaba tehnična podpora** - potrebna so finančna vlaganja v obnovo obstoječe tehnologije in modernizacijo. Zaradi slabe tehnične podpore se podjetja soočajo z nižjo učinkovitostjo v predelovalnih obratih ter z nižjo stopnjo kakovosti. S pomočjo novejših tehnologij se lahko razvijejo novi izdelki, izdelki višje kakovosti,

vlaganja v večje kapacitete proizvodnje pa lahko znižajo stroške (Nushi & Selimi, 2009, str. 18).

- **Slaba organizacija proizvodnje in distribucije** - potrebna so vlaganja v reorganizacijo proizvodnje in distribucije. Pri reorganizaciji so pomembna managerska znanja in veščine, katera je potrebno pridobiti.
- **Pomanjkanje strokovnega znanja** - večina mlekarov trenutno nima dovolj strokovnjakov s področja prehranske tehnologije, zato zaposlujejo tehnologe iz sosednjih držav.
- **Slaba prepoznavnost blagovnih znamk** - za večjo prepoznavnost blagovnih znamk bi bilo potrebno povečati marketinške sposobnosti in pridobiti ustrezna znanja tudi na tem področju, saj je trg vedno bolj zahteven, prav tako pa je vedno več prisotnih tujih dobaviteljev, ki imajo marketinški sistem dobro razvit. Za razvoj prehranske industrije je potrebno ozavestiti ljudi o standardih, higieni, svežini, kvaliteti in primernemu pakiranju izdelkov.
- **Pomanjkanje vlaganj v nove izdelke** - da bi dosegli večjo pestrost ponudbe na trgu so potrebna vlaganja v raziskave za nove izdelke.
- **Premalo finančnih sredstev** - velik dejavnik razvoja prehranske industrije je možnost dostopa do ugodnega financiranja, ki pomembno vpliva na vse ostale dejavnike razvoja.
- **Pomanjkanje inšpekcijskega nadzora in zakonodaje** – odgovornost za kontrolo nad živilskimi izdelki prevzemata dve ministrstvi, Ministrstvo za kmetijstvo in Ministrstvo za zdravje. Zaradi razdrobljenosti nalog, delitve odgovornosti in pomanjkanja zakonodaje na področju varovanja zdravja, je inšpekcijska kontrola pomanjkljiva (Development and Transition, 2008, str. 14).

Tradicionalno je bila živilsko – predelovalna industrija na Kosovu v domeni javnih podjetij, ki so surovine za predelovanje dobavljale od številnih majhnih kmetij. V času po konfliktu so ta javna podjetja prenehala delovati in tako se je odprl trg za nova, zasebna podjetja. Zasebna podjetja v zadnjih letih uspešno nadaljujejo z dejavnostjo živilsko – predelovalne industrije. Večina lokalnih predelovalnih podjetij je relativno majhnih in lahko pokrivajo le del povpraševanja na trgu. Po ocenah Ministrstva za trgovino in kmetijstvo, lahko lokalna podjetja pokrivajo približno 30% potreb, medtem ko predstavlja delež iz uvoza 70% (Investing in Kosovo, 2008, str. 10).

Kosovo lahko na področju živilsko – predelovalne industrije doseže velik preobrat z večjo učinkovitostjo. Prednosti živilsko – predelovane industrije na Kosovu so dostopnost do surovin po konkurenčnih cenah in v zadostnih količinah, nizki uvozni in izvozni davki, poceni delovna sila, povpraševanje na trgu po izdelkih, možnosti za vstop na tuje trge ter možnosti povezovanja tujih investitorjev z lokalnimi proizvajalci.

Glede na visoko brezposelnost v podeželskih območjih, bi imel lahko razvoj živilsko-predelovalne industrije tudi socialno vlogo. S pospešenim razvojem tega sektorja, bi se v večji meri razvijalo tudi kmetijstvo in večje možnosti za zaposlitev bi lahko bile v obeh panogah. Kmetijstvu in živinoreji je potrebno dati dodano vrednost, kar bi dosegli z razvojem živilsko – predelovalne industrije. V celotni proces predelovanja bi se lahko vključili tudi proizvajalci surovin za pakiranje, opreme in ostalega materiala. Glede na slabe možnosti za zaposlitev na podeželju, je z vidika zaposlovanja, razvoj živilsko – predelovalne industrije nujen.

2.4 Lesna industrija

Kosovo ima naravno bogastvo tudi v gozdovih, saj približno tretjina teritorialnega ozemlja na Kosovu predstavljajo gozdovi. Ocenjena vrednost lesenih izdelkov in dejavnosti, ki izhajajo iz gozdov, je na letni ravni približno od 50 do 75 milijonov eurov. Lesno - predelovalna in pohištvena industrija, ki trenutno predstavlja edini vir dohodka 10% prebivalstva na Kosovu, je prav tako zelo pomembna panoga za gospodarstvo z velikim potencialom nadaljnjega razvoja (Investing in Kosovo, 2008, str. 16).

Po podatkih Ministrstva za trgovino in industrijo (Primary Wood Production and Wood Processing Industry, 2008, str. 19) naj bi bilo za predelavo uporabnega lesa približno 53 milijonov m³, od katerih ima približno 40,4 milijona m³ dreves premer večji od 70 cm. Prevladujejo širokolistna drevesa, ki skupaj pokrivajo 90% gozdnih površin. Med njimi sta najbolj razširjena hrast in bukev. Uporaba lesa za predelovalno industrijo je relativno visoka, saj je, v odvisnosti od letne kvalitete lesa, les v 43 odstotkih kategoriziran v prvi ali drugi razred in se tako lahko uporablja v lesno - predelovalni industriji, medtem ko se ostali del uporablja kot vir energije.

Ob zagotovitvi primernih produkcijskih sredstev, Kosovo ponuja veliko priložnost za investiranje v vse faze lesne in pohištvene industrije. Velik potencial za investiranje je v izdelovanju stavbnega in notranjega pohištva ter luksuznih ročno izdelanih izdelkov. Na tem področju ima Kosovo delujoča podjetja, s katerimi bi lahko tuja podjetja sklenila medsebojno sodelovanje ali sklenilo pogodbo za *outsourcing*. Po podatkih Ministrstva za trgovino in industrijo (Primary Wood Production and Wood Processing Industry, 2008, str. 22) je registriranih 1.480 podjetij, ki so povezani z lesno panogo in od tega jih je 80 bolj pomembnih in zaposlujejo 1.800 ljudi. Glede na potrebe trga in zmožnosti pridobivanja lesa, podjetja za predelavo največ uporabljajo bukev, hrast in druga širokolistna drevesa. Največ podjetij se ukvarja z izdelovanjem pohištva, vrat in oken. Največja podjetja v lesni panogi so Elnor, Galanteria, Brovina.

Na področju lesne in pohištvene industrije ima Kosovo dolgo tradicijo in znanje pri predelavi lesa, učinkovito in cenovno ugodno delovno silo, primerno tudi za edinstvene in

luksuzne ročno izdelane izdelke. Večina žag na Kosovu je primernih le za surovo in neobdelano žaganje drevesnih debel, obdelavo lesa za stavbno pohištvo, ki ne podpira nadaljnje predelave ostanka proizvodnje (npr. žagovine ali ostružkov) (Investing in Kosovo, str. 16).

V zadnjih letih je opazen ogromen premik v lesni in pohištveni industriji, ki bi ga ob takih gozdovih, kot jih ima Kosovo, z boljšo organizacijo in posodobitvijo predelave lesa, lahko še pospešili in zagotovili boljši izkoristek in večjo kvaliteto. Z novimi in sodobnimi žagami, orodjem, znanjem in domačimi izkušnjami bi lahko izdelovali polizdelke in izdelke, s katerimi bi lahko konkurirali na tujih trgih. Nekateri predelovalci lesa poleg domačega trga s pohištvom že oskrbujejo tudi tuja podjetja v Nemčiji, Nizozemski, Švici in v sosednjih državah (Investing in Kosovo, str. 16).

Prednost pri investiranju v proizvodnjo predstavlja nedavna odločitev države, ki je odpravila uvozne dajatve na uvoz mehanizacije in drugih izdelkov povezanih s proizvodnjo v lesni panogi (Investing in Kosovo, str. 16).

V letu 2007 je viden ogromen napredek v izvozu lesnih izdelkov (Tabela 9). Povečanje izvoza je povezano predvsem z boljšo organizacijo proizvajalcev, z boljšo kakovostjo izdelkov in z vstopom proizvajalcev na tuje trge. Največji tuji trgi, kamor izvažajo kosovski proizvajalci lesenih izdelkov so Nemčija, Nizozemska, Švica in sosednje države (Primary Wood Production and Wood Processing Industry, 2008, str. 22). Količina izvoza se je v letu 2007, v primerjavi z letom 2006, povečala kar za 27-krat. Istočasno se je povečal tudi uvoz lesenih izdelkov, čeprav bi bilo po mojem mnenju Kosovo ob novejši tehnologiji in boljši organizaciji sposobno z lesom oskrbovati večino domače proizvodnje.

Tabela 9: Vrednost uvoza in izvoza lesa in lesnih izdelkov od leta 2004 do 2007 v milijon eur

Leto	2004	2005	2006	2007
Uvoz	0,4	0,4	0,8	1,5
Izvoz	1,0	1,3	1,3	35,3

Vir: Annual Report 2007, 2008, str. 139-140.

Proizvodnja lesne biomase je ena od alternativ obnovljivih energetskega vira. Pridelava lesne biomase na Kosovu je po mojem mnenju ena od možnosti za investicije in razvoj, saj lesna biomasa lahko poleg energetske učinkovitosti in skrbi za okolje ter relativno nizkim stroškom ogrevanja, prinaša tudi visoko dodano vrednost, če jo uporabimo za proizvodnjo ivernih in vlaknenih plošč. Možnosti povezovanja z domačimi podjetji, ki sodijo v lesnopredelovalno in pohištveno panogo, dajejo tudi priložnosti za nadaljnjo predelavo lesne biomase. Poleg tega se povečajo možnosti izvoza kvalitetnih in cenovno ugodnih izdelkov v tuje države (STA, 2009).

2.5 Gradbeništvo

Ena od pomembnejših panog na Kosovu, še posebno po letu 1999, je gradbeništvo. V nekaj letih bo Kosovo potrebovalo približno 60.000 novih objektov, kot so šole, vrtci, zdravstveni domovi, tovarne, skladišča, trgovski centri, stanovanja, turistični objekti, vključno z novimi cestnimi in železniškimi povezavami (Investing in Kosovo, 2008, str. 15). Večino objektov in individualnih hiš je potrebno popolnoma obnoviti. V obdobju med letoma 1999 in 2001 je po ocenah evropske komisije in Svetovne banke mednarodna skupnost obnovi domov namenila 208 milijonov evrov, leta 2002 pa le še 10 milijonov. Z donacijami je bilo obnovljenih 55% huje poškodovanih domov. Poleg donacij so obnovo domov financirali tudi lastniki sami. Zaradi obsežne obnove in nedelovanja domače industrije je bila večina gradbenega materiala uvožena. Tako so v letu 2001 uvozili kar za 47,4 milijona evrov materialov, od tega 31% lesa in 14% keramičnih izdelkov (Domadenik et al., 6, str. 391).

Za ves nadaljnji razvoj so zelo pomembne tudi prometne povezave, ne glede na to, ali gre za proizvodno ali tranzitno območje. Kosovo mora poskrbeti za ta razvoj, čeprav ga sama država ne more financirati. Večino investicij v gradbeništvo financirajo tuji investitorji. Cilj države je zgraditi tri najpomembnejše koridorje in povezati Kosovo z Makedonijo, Albanijo in Srbijo. Avtocestna povezava, ki bo povezovala severni in centralni del Kosova s Skopjem, je vključena v srednjeročni plan vlade. Med pomembnimi povezavami je tudi povezava z Albanijo do пристanišča Durrës, s čimer bo omogočen dostop do Jadranskega morja (Investing in Kosovo, 2008, str. 15).

Po navedbah investicijske agencije IPAK (IPAK, 2009) bodo investicije v cestno infrastrukturo in avtocestno povezavo z Albanijo financirane predvsem s sredstvi tujih investitorjev, in sicer v obliki javno – privatnega partnerstva.

Aktivnost v gradbeništvu je odvisna predvsem od povpraševanja zasebnega sektorja, saj je donacij vedno manj. Tudi v prihodnosti bo rast panoge odvisna predvsem od naslednjih dejavnikov (Domadenik et al., 2006, str. 391):

- povpraševanja po stanovanjih,
- razvoja finančnega sektorja,
- sprememb v zakonodajnem okviru za gradbeništvo in urbanistiko.

Zaradi nadaljevanja obnove, rastočega števila prebivalstva, preseljevanj prebivalstva v mesta, večje dostopnosti do kreditov in spremenjenih navad ljudi je pričakovati stabilno rast povpraševanja po stanovanjih tudi v prihodnosti. Precejšnja ovira za razvoj gradbenega sektorja je nerazvitost bančnega sektorja (Domadenik et al, 2006, str. 391). Vstop tujih investitorjev na bančnem področju v zadnjem času je povzročil pozitivno konkurenco in izboljšal pogoje za podjetništvo, čeprav višina obresti in prodajni pogoji še vedno

pomenijo problem za marsikatero majhno podjetje in posameznike (Development and Transition 3, str. 2). Pri ponudbi nepremičnin so ključne spremembe v urbanističnem planiranju in zakonodaji, ki ureja gradbeništvo. Trenutno veljavni gradbeni načrti so zastareli, saj so nekateri stari celo 30 let. Posledica neurejene zakonodaje in prostorskih planov so črne gradnje. Samo na območju Prištine so v letu 2001 ugotovili 5000 primerov črne gradnje. Zakonodajne spremembe naj bi zmanjšale število delavcev na črno, povečale kakovost in znižale cene ter predvsem pripomogle k večji preglednosti postopkov (Domadenik et al., 2006, str. 392).

Poleg naštetih dejavnikov so na podlagi opravljene ankete med podjetji v sektorju, glavne ovire za razvoj gradbenega sektorja tudi (Domadenik et al., 2006, str. 392):

- majhna donosnost,
- močna konkurenca med malimi podjetji,
- izpadi električne energije in
- korupcija.

Profitne marže so nizke, ki jih dodatno znižuje še močna konkurenca med podjetji, cene materialov so se povišale, sektor pa ogroža tudi neučinkovitost zaradi pomanjkanja investicij v novo tehnologijo. Raziskava je nakazala tudi pojav nelojalne konkurence zaradi navzočnosti sive ekonomije, kar je zopet tesno povezano z neustrezno zakonodajo. Izpadi električne energije niso zanemarljivi in povzročajo resno oviro pri razvoju sektorja (leta 2002 je težavo izpostavilo kar 42% anketiranih podjetnikov). Med glavnimi težavami so podjetniki izpostavili tudi vpletanje državnih institucij (Domadenik et al., 2006, str. 392).

Kljub težavam ima gradbeni sektor velike možnosti za razvoj, saj obnova domov in infrastrukture na Kosovu še zdaleč ni končana. Pričakujemo lahko tudi, da bo velika gradnja v prihodnosti močno vplivala tudi na razvoj gradbenega sektorja, ki vključuje predelavo lesa, cementarne, proizvodnjo izolacijskih materialov, kemičnih izdelkov ter tudi na uvoz, saj večino gradbenega materiala še vedno uvozijo. Zaradi pozitivnih trendov se bo lahko razvijala tudi trgovina z gradbenimi materiali (Domadenik et al, 2006, str. 391).

Z vidika tesne povezanosti gradbeništva z ostalimi sektorji, velikih potreb po gradnji infrastrukture (ceste, trgovski centri, tovarne, turistični objekti, skladišča) in zaposlovanja ljudi, gradbeništvo predstavlja *ključni sektor za gospodarski razvoj gradbeni sektor (podhipoteza 2.5)*.

2.6 Telekomunikacije in informacijska tehnologija

Informacijska tehnologija je na Kosovu doživela pravi razcvet po letu 1999. V obdobju desetih let, ko se je začela informacijska tehnologija šele razvijati, danes podjetja na trgu ponujajo najboljšo opremo in podporo uporabnikom.

Kosovo ima najmlajšo populacijo v Evropi, ki ima poleg tega še znanje tujih jezikov, kar je za mednarodna podjetja velika prednost. Ljudje, ki so se po letu 1999 izselili in sedaj prihajajo nazaj, imajo nova strokovna znanja, veščine in izkušnje, ki so si jih pridobili v tujini. Po letu 1999 se je na Kosovu povečalo tudi zanimanje za računalnike in uporaba interneta. Kljub omejeni razpoložljivosti podatkov o uporabi interneta, le obstajajo naslednji podatki: v oktobru 1999 je bilo registriranih uporabnikov interneta 0,45% prebivalstva, v letu 2006 je bilo 6,3% uporabnikov računalnika in 3,5% uporabnikov interneta. Stopnja zanimanja za internet in znanje uporabe sta visoka predvsem med mlado populacijo, saj 75% mladih ljudi uporablja internet (Berisha-Namani & Badivuku-Pantina, 2008, str. 208). Največji ponudnik internetnih storitev na Kosovu je IPKONet.

Na Kosovu je 350.000 internetnih priključkov, kateri vključujejo predvsem IP naslove pri ponudnikih storitev (Investing in Kosovo, 2008, str. 44). Dostopnost do javne uporabe interneta je mogoča v lokalih, ki ponujajo dostop proti plačilu (uporaba na uro). Uporaba interneta na Kosovu narašča, predvsem pri poslovanju malih in srednje velikih podjetij, saj podjetja in organizacije skrbijo za njihovo prisotnost na internetu. Zaradi pomanjkanja podatkov ne moremo zagotovo vedeti, koliko podjetij je prisotnih na internetu in kakšne storitve ponujajo. Raziskave Riinvest Instituti so pokazale trend rasti uporabe interneta med malimi in srednje velikimi podjetji v obdobju od leta 2002 do 2004. Uporaba interneta v podjetjih je v tem obdobju porasla iz 22,0% na 30,2%. Internet v podjetjih uporabljajo predvsem za komunikacijo po elektronski pošti (41,8%), raziskave trga (36,0%) in oglaševanje svojega poslovanja na internetu (10,1%). Obstoječa statistika ne zajema uporabnikov v domači obrti. Odstotek uporabe interneta za gospodarski in poslovni razvoj je še vedno zelo nizek. Kljub temu pa so vladne institucije zelo dobro uporabile internet za informiranje prebivalcev in tujih investitorjev o stanju gospodarstva in podjetniškega okolja.

Zaradi velikega zanimanja in razvoja na področju računalništva in tehnologije, se je na Kosovu povečalo tudi povpraševanje po študiju računalništva. Na področju informacijske tehnologije se je javno šolstvo povezalo s podjetji, ki podpirajo študente in jim zagotavljajo kakovosten študij. Taki podjetji sta CISCO in Microsoft.

Na področju fiksne telefonije je imelo Kosovo v letu 2008 enega ponudnika, nekaj ponudnikov GSM telefonije in tri ponudnike internetnih storitev. V letu 2006 je bilo v uporabi 106.300 telefonskih priključkov fiksne telefonije in 562.000 registriranih uporabnikov mobilne telefonije. Za zagotavljanje fiksne telefonije imajo 135.000 izvedenih povezav, 600 plačljivih telefonskih govorilnic in 470 telefonskih govorilnic na poštnih uradih.

Tabela 10: Število telefonskih priključkov na prebivalca v letu 2008

	Št. priključkov na prebivalca
fiksno telefonsko omrežje	0,064
GSM	0,26
internet	0,16

Vir: Investing in Kosovo, 2008.

Med GSM ponudniki sta dva največja ponudnika VALA z 850.000 uporabniki in IpkoNet s 40.000 uporabniki. Število uporabnikov še narašča, saj je do sedaj postavljenih preko 300 baznih postaj. Signal obeh ponudnikov pokriva 52% ozemlja Kosova oziroma 76% prebivalstva (Investing in Kosovo, 2008, str. 44). IpkoNet ima do 50 % tržni delež, naložba pa je bila do leta 2008 vredna preko 100 milijonov eur, kar je polovica vseh naložb Telekoma Slovenije (IpkoNet, 2008). Cene pogovorov na minuto so med operaterji konkurenčne (Tabela 10).

Tabela 11: Cene telefonskih pogovorov na minuto za fiksno omrežje, mobilno omrežje in internet v letu 2008 znotraj posameznega operaterja

	Internet	Lokalno	Mednarodno
fiksno omrežje – PTK	0,017 eur	Od 0,16 eur	Od 0,26 eur
mobilno omrežje - VALA	0,08-0,14 eur	Od 0,19 eur	Od 0,41 eur
mobilno omrežje-IpkoNet	0,03-0,10 eur	Od 0,10 eur	Od 0,44 eur

Vir: Investing in Kosovo, 2008, str. 44.

Kosovo ima, glede na njihovo povprečno stopnjo razvoja, dobro razvito računalniško in telekomunikacijsko tehnologijo. Imajo največjo mrežo uporabnikov interneta v regiji Zahodnega Balkana. Povpraševanje se še povečuje in presega ponudbo (CBAK Annual Report 2007, str. 16). Vendar kljub temu, da se uporaba interneta na Kosovu povečuje, je elektronsko poslovanje podjetij (sistem B2B) še nerazvito in tudi za bližnjo prihodnost na tem področju ni predvidenih večjih sprememb (Berisha-Namani & Badivuku-Pantina, 2008, str. 212).

Časniki napovedujejo, da se bo kmalu v prihodnosti privatiziral domači operater VALA, ki ima več kot 850.000 uporabnikov (CBAK Annual Report 2007, str. 16). Ni zanemarljiva tudi priložnost tujim investitorjem na področju fiksnega telefonskega omrežja, saj se pripravlja tudi privatizacija Pošte in Telekoma Kosovo (PTK).

Možnosti, ki jo ponuja internet na področju poslovanja podjetij, izmenjave podatkov med univerzitetnimi sistemi, inovatorji in podjetniki, še niso povsem izkoriščene. V trenutku, ko se bo internetna mreža za prenos informacij razvila, bodo večje tudi možnosti za razvoj tehnologije, povečanje rasti gospodarstva, sodelovanje z domačimi in tujimi podjetji, univerzami, vladnimi institucijami ipd. Razvoj sektorja telekomunikacij in informacijske

tehnologije pomeni potencial za razvoj kosovskega gospodarstva, saj ima povezovanje z ostalimi institucijami in tujimi podjetji pri tem ključno vlogo.

3 Tuje neposredne investicije na Kosovu

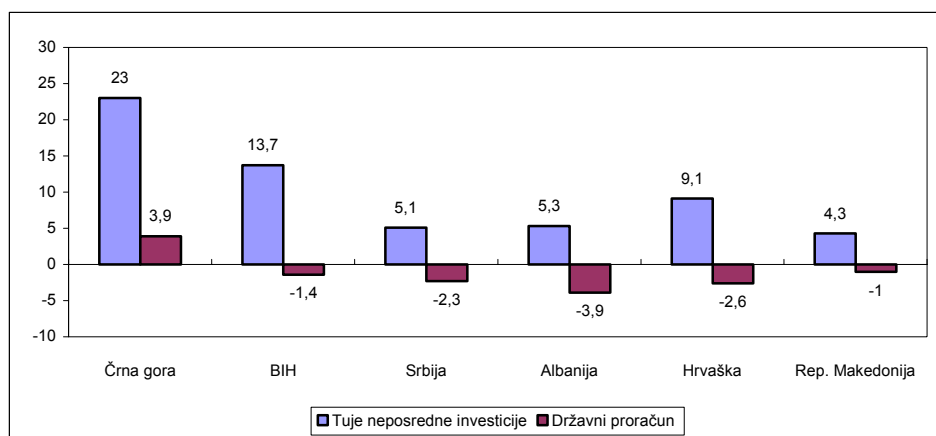
Kosovo počasi prehaja iz tranzicije v tržno gospodarstvo, razmere po konfliktu leta 1999 so se umirile, s tem pa se postopoma iz države umikajo tudi tuje organizacije. Vse manj je mednarodne finančne pomoči, katere namen je bil pomagati Kosovu pri obnovi in vzpostavitvi novega sistema. Za nadaljnji razvoj gospodarstva država potrebuje še veliko kapitala, ki bi ga lahko pridobila s privabljanjem tujih investitorjev. Privabljanje tujih investicij in s tem povečana konkurenčnost med poslovnimi okolji postaja tudi vedno bolj intenzivna svetovna aktivnost. Tuje neposredne investicije (TNI) predstavljajo pomemben dejavnik gospodarske stabilnosti, rasti ter učinkovitosti države, saj se preko tujih neposrednih investicij ustvarjajo nova delovna mesta, prenašata se znanje in tehnologija, poleg tega pa se ustvarjajo sinergični učinki zaradi povezovanja tujih investitorjev z domačimi podjetji.

Tuje neposredne investicije pomenijo ustanovitev, soustanovitev ali prevzem (delni ali popolni) podjetja v tujini in so definirane kot tok naložb v obliki finančnega kapitala in drugih virov (tehnologija) v neko državo, pri čemer podjetje, naložbenik zadrži kontrolo nad viri. Tokovi tujih neposrednih investicij načelno vključujejo vsa sredstva, ki jih vlaga neposredni investitor sam ali skozi svoje podružnice. To je lahko neposredno vloženi kapital, reinvestirani profiti in tudi neto izposojanje od tujega investitorja ali njegovih podružnic. Nadzor je teoretično določen z deležem tujega naložbenika v celotnem kapitalu podjetja. Običajno se tuje investicije obravnavajo kot neposredne, če gre za vsaj 10% udeležbo v kapitalu oziroma v glasovalnih pravicah (Strašek, 2007, str. 85).

Na področju investicij prinašajo koristi tako izhodne kot vhodne investicije. Slednje v nacionalna gospodarstva prinašajo nova delovna mesta in povečano produktivnost ter igrajo ključno vlogo pri prenosu tehnologije in znanja (sodelovanje z univerzami in raziskovalnimi inštituti), poleg tega pa preko stikov z lokalnimi podjetji tudi širijo gospodarske aktivnosti (Strašek, 2007, str. 85).

V letu 2007 je bil prihodek od TNI v regiji Zahodnega Balkana 10,1% BDP. Države z največ prihodki iz tega naslova so bile Črna gora, BiH in Hrvaška. Največje razočaranje je dosegla Srbija, kateri so se neto prihodki od TNI zmanjšali iz 13,8% BDP v letu 2006 na 5,1% BDP v letu 2007 (CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 13).

Slika 8: Tuje neposredne investicije v regiji Zahodnega Balkana od leta 2004 do 2007 kot % BDP

Vir: CBAK Annual Report 2007, 2008, str. 13.

Hrvaška in Srbija imata največjo vsoto dohodka od TNI, medtem, ko ima Črna gora največji delež prihodkov TNI znotraj BDP. Kosovo ima delež TNI v BDP (12,6%) zelo blizu povprečju v regiji (13,6%).

Tabela 12: Dohodek TNI v JV Evropski v letu 2007

Država	Prihodek TNI (v milijon evrov)	Delež TNI v BDP v %
Albanija	463	5,83
Bosna in Hercegovina	1478	13,8
Hrvaška	3626⁶	9,67
Črna gora	1008	41,60⁷
Srbija	2258	7,61
Kosovo	421	12,60
Povprečje JV Evropske regije	1356,14	13,63

Vir: CBK Bulletin, 2008, str. 13.

Glede na ugodno podjetniško klimo in velike poslovne priložnosti, tudi Kosovo postaja vse bolj privlačno za tuje investitorje. Podjetniška klima je povezana z nizkimi davki ter hitro registracijo podjetja. Za začetek poslovanja, pripravo in odobritev dokumentacije je potrebnih 23 dni. Registracija je izvedena v petih korakih, zanjo pa je potrebno je odšteti 40% kapitala, nekaj pa finančno pomaga država oziroma občina – odvisno od števila na novo ustanovljenih delovnih mest. Cena dokumentacije je 22 eur, kolikor stane potrdilo o ustanovitvi podjetja (Investing in Kosovo, 2008, str. 43). Poslovne priložnosti so se v zadnjih letih pojavile s privatizacijo državnega premoženja, kjer se še vedno prodajajo največja državna podjetja. Prav tako so velike priložnosti v kmetijstvu, ki je glavna panoga pri zaposlovanju prebivalstva, gradbeništvu in z njim povezanih panog (npr. lesna

⁶ Največji prihodek v regiji v letu 2007.

⁷ Največji delež TNI v BDP v regiji v letu 2007.

industrija) zaradi obnov in novogradenj domov in infrastrukture, energetiki kot osnovni panogi za razvoj in telekomunikacijah.

V zadnji letih se je število tujih investitorjev na Kosovu znatno povečalo in posledično tudi prihodek od neposrednih tujih investicij. Na področju neposrednih tujih investicij sta na Kosovu orala ledino Raiffaisen banka in Procredit, ki sta na kosovski trg vstopila v začetni fazi tranzicije. V letu 2007 je bilo na Kosovu registriranih 2.000 podjetij s tujo ali mešano lastniško strukturo (Investing in Kosovo, 2008, str. 17).

Od leta 2000 do 2006 je Kosovo od tujih neposrednih investicij pridobilo 634 milijonov evrov prihodka. Od tega je dobra polovica prihodkov (59%) iz naslova »greenfield« investicij, ostalo pa je prihodek od privatizacije (Tabela 13).

Tabela 13: Neposredne tuje investicije na Kosovu od leta 2000 do 2006

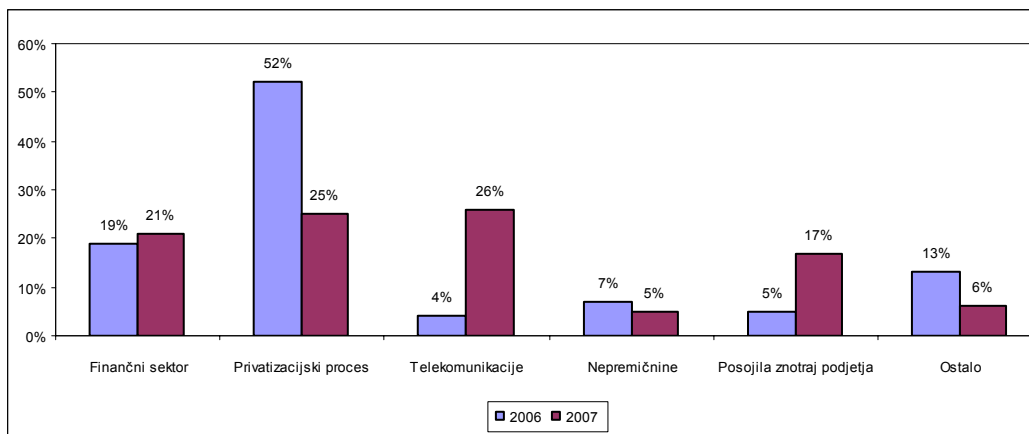
Investicije	Milijon euro
Greenfield	398
Privatizacija	236
Skupaj:	634

Vir: Investing in Kosovo, 2008, str. 17.

Privlačnost Kosova za tuje neposredne investicije na Kosovu so se povečala s procesom privatizacije v letu 2006. V letu 2006 je prihodek od TNI znašal 250 milijonov evrov. Prihodek od TNI se je v letu 2007 še okrepil in je znašal 421,1 milijonov evrov. V primerjavi z letom 2006 se je prihodek od TNI povečal za 68%. Tuje neposredne investicije so v letu 2007 predstavljale 12,6% BDP, kar je blizu povprečja JV Evropske regije (CBK Bulletin, 2008, str. 12). Poznavalci razmer na Kosovu so pričakovali znaten porast priliva z naslova tujih neposrednih investicij tudi v letu 2008, vendar so razmere na svetovnem trgu in svetovna gospodarska kriza vplivali tudi na višino tujih investicij. Kolikšna razlika v prihodu od TNI je nastala zaradi tega dejavnika bodo pokazale kasnejše analize.

Povečanje priliva tujih neposrednih investicij lahko pripišemo razvoju finančnega sektorja in vse večji ponudbi finančnih paketov. Prav tako se je izboljšalo poslovno okolje za podjetja. Tuja podjetja, ki so prva videla priložnosti za razvoj ter so vstopila na kosovski trg, so bila s področja bančništva, telekomunikacij in proizvodnje. Po številu podjetij je privatizacijski proces privabil največ domačih in srbskih podjetij (CBK Bulletin, 2008, str. 13).

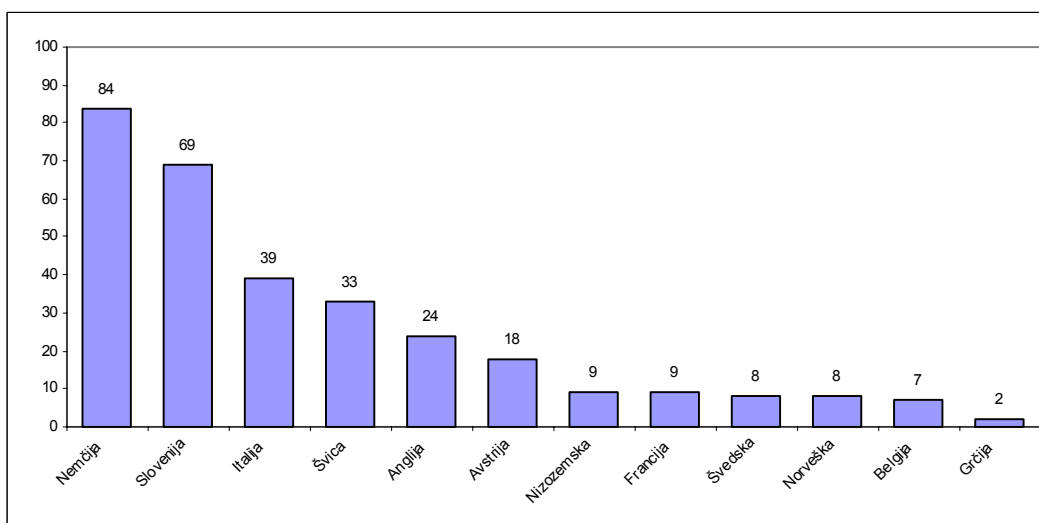
Slika 9: Priliv TNI po sektorjih v letih 2006 in 2007

Vir: CBK Bulletin, 2008, str. 13.

Največ prilivov od tujih neposrednih investicij prihaja iz Nemčije, in sicer 27,10%, sledijo ji Slovenija z 22,26%, Italija (12,58%), Švica (10,65%), Anglija (7,74%) in Avstrija (5,81%). Te države skupaj tvorijo tri četrtine vseh TNI na Kosovu. Gre za razvite države srednje in zahodne Evrope, v katerih je večina kosovskih zdomcev na evropskem področju.

Slika 10: Neposredne tuje investicije na Kosovu od leta 2000 do 2006 po državah v milijon eur

Vir: Investing in Kosovo, 2008, str. 17.

Na Kosovo so največ investirala podjetja, ki so registrirala trgovsko dejavnost (63%), kateri sledijo podjetja s storitveno dejavnostjo (18%), proizvodnjo in predelovalno industrijo (11,3%) in gradbeništvom (7,6%).

Tabela 14: Število tujih podjetij, ki so investirale na Kosovu, po sektorjih

	Število podjetij	Delež v %
Trgovina	1002	63,1
Storitve	286	18,0
Proizvodnja in predelovalna industrija	180	11,3

Gradbeništvo	120	7,6
Skupaj	1588	100 %

Vir: MTI, Annual Report, 2007, stran 13.

V Tabeli 15 so navedena podjetja, ki so po podatkih IPAK na Kosovo investirala največ kapitala. Ta podjetja so največ investirala v gradbeni in prehrabeni sektor, katerima sledijo finančni sektor, zavarovalništvo, kmetijstvo, telekomunikacije, rudarstvo, predelava usnja, barve, železarska industrija in proizvodnja cementa. Podjetja, ki so prispevala največ tujega kapitala, so prihajala iz različnih držav, največ pa jih je iz Slovenije (Semenarna d.d., NLB d.d. in Telekom d.d.) in Avstrije. Tuji investitorji se najbolj navdušujejo za investicije v finančni sektor, transport in telekomunikacije ter proizvodnjo v celotni regiji Zahodnega Balkana. Vlaganje v te sektorje predstavlja 65% vseh tujih investicij v državah na Balkanu (CBK Bulletin, 2008, str. 14).

Tabela 15: Seznam podjetij, ki so na Kosovu največ investirala

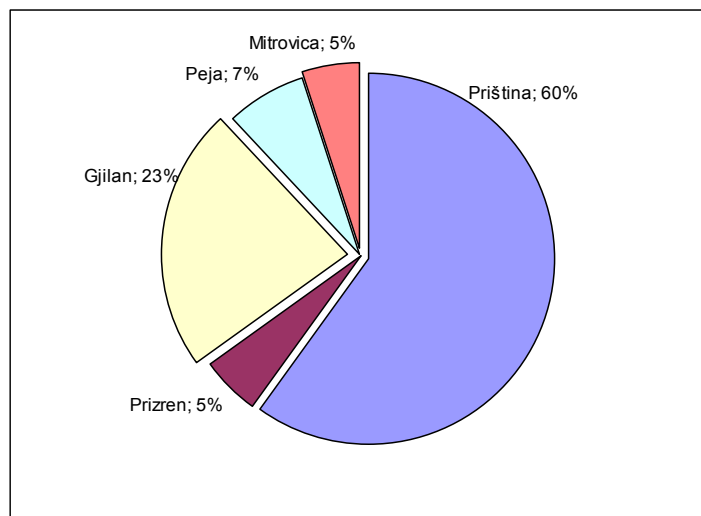
Podjetje	Država	Sektor
RAIFFESEN BANK	Avstrija	Finančni sektor
PRO CREDIT BANK	Nemčija	Finančni sektor
KASABANK/NOVA LJUBLANSKA BANKA	Slovenija	Finančni sektor
TELECOM SLOVENIA & IPKO NET	Slovenija	Telekomunikacije
INSURANCE COMPANY "SIGAL"	Albanija	Zavarovalništvo
INSURANCE COMPANY "INSIG"	Albanija	Zavarovalništvo
IMR - ALFERON	Velika Britanija	Rudarstvo
LLAMKOS	Indija	Železarska industrija
HARO TRADE AND CONSULTING L.T.U. XELLA	Avstrija	Gradbeništvo
KOSOVAPLAST	Makedonija	Gradbeništvo
ROFIX	Avstrija	Gradbeništvo
IMN BRICK FACTORY, GJAKOVA	-	Gradbeništvo
SHARR CEM	Švica	Proizvodnja cementa
SILCAPOR/GRAND HOTEL	Kosovo / Maked.	Gradbeništvo - hoteli
RENOVA	Makedonija	Gradbeništvo
M& SILOSI – XËRXË	Švica / Makedonija	Prehrabena industrija
RAHOVECI VINERY	ZDA	Prehrabena industrija
PEJA BREWERY	Kosovo	Prehrabena industrija
NEWCO TROFTA ISTOG	Belgija	Prehrabena industrija
"LUKO"	Luksemburg	Prehrabena industrija
"SEMENARNA" KOSOVË	Slovenija	Kmetijstvo
BALLKAN BELT	Turčija	Usnje in kavčuk
SCAN COLOR	Norveška	Barve

Vir: IPAK, 2009.

Po podatkih ministrstva za trgovino in industrijo ima največ tujih investitorjev sedež v Prištini (60%). Podjetja se orientirajo na območja z višjim trendom razvoja in boljšimi poslovnimi pogoji, kot je infrastruktura, večja koncentracija prebivalstva, boljša izobrazbena struktura, neposredna bližina letališča in večji trg (MTI, 2006, str. 4). Najbolj

razvita regija z najboljšimi možnostmi za razvoj in izkoriščenost vloženega kapitala je torej Priština, sledijo ji Gjilan, Peja, Mitrovica in Prizren (Slika 11).

Slika 11: Porazdelitev tujih investorjev po območjih do leta 2006

Vir: MTI, 2006, str. 4.

Osnovno zakonsko podlago na področju TNI predstavlja Zakon o tujih investicijah iz leta 2005. Glavni namen tega zakona je privabiti tuje investitorje in pospešiti razvoj gospodarstva, s tem, da zaščiti pravice investitorjev in sprejme mednarodne standarde in delovno prakso. Predvsem vzpodbuja razvoj v čvrst, diverzificiran in konkurenčen privatni sektor, katerega cilj je (Investing in Kosovo 2008, str. 35):

- integracija Kosova v regionalno, evropsko in svetovno okolje, povezovanje z moderno tehnologijo, znanjem, kapitalom, intelektualno lastnino, managerskimi sposobnostmi ter informacijami,
- izboljšati možnosti za zagotovitev pridobitve proizvodov, storitev in kapitala iz tujih trgov ter pridobiti večje možnosti za ponudbo svojih proizvodov in storitev na tuje trge,
- povečati natančnost, stabilnost in transparentnost kosovskega zakonskega okvirja ter povečati skladnost z Evropskimi in mednarodnimi pravnimi normami.

3.1 Poslovno okolje na Kosovu in privlačnost za TNI

Makroekonomska stabilnost države je potreben, ne pa tudi zadosten pogoj za uspešen prehod v tržno gospodarstvo. Ne rešuje namreč sistemskih slabosti gospodarstva, za katera so značilna tako nestimulativno okolje za razvoj podjetništva in druge slabosti, povezane z upravljanjem države, kakor tudi neprimerno razvit sodni in finančni sistem.

Za razvoj gospodarstva je pomembno, da ima država dobro urejeno pravno podlago. Poleg tega, da ima dobro zakonsko podlago, mora imeti urejen tudi celoten sodni sistem, ki

zagotavlja pravočasno in učinkovito reševanje sporov. Za podjetništvo je pomembno, da zakonska podlaga zajema tudi področja kot so zaščita intelektualne in industrijske lastnine, jasno osnovo glede lastništva in minimalne administrativne ovire za majhne podjetnike.

Pravni sistem, ki ga ima Kosovo, je usmerjen v spodbujanje investicij v hitro rastočih sektorjih. Tako pospešuje gospodarsko rast ter potencialno tudi konkurenčno prednost Kosova. Slaba lastnost tega pravnega sistema je, da ne upošteva okoljskih zaščit in pravic prebivalcev. Nekaj napredka je že bilo narejenega na tem področju, predvsem kar zadeva lastništvo zemlje, poskrbeti pa bodo morali tudi za učinkovitejši in obsežnejši sodni sistem (Development and Transition 3, 2007, str. 3).

Največjo odgovornost za pomoč pri sodelovanju s podjetji, tako domačimi kot tujimi, ima Ministrstvo za trgovino in industrijo. Institucionalno podporo tujim investitorjem dajeja tudi agenciji Small and Medium Enterprise Agency of Kosovo (SME) ter Investment Promotion Agency of Kosovo (IPAK). Agencija IPAK je bila ustanovljena leta 2006 s podporo Evropean Agency for Reconstruction (EAR), UNMIK in Svetovne banke za razvoj. Financira se iz proračuna Ministrstva za trgovino in industrijo. S pomočjo avstrijske agencije (Austrian Development Agency) se je za nemške in avstrijske investitorje odprla prva podružnica na Dunaju, ki brezplačno svetuje nemško govorečim tujim investitorjem. Namen agencije IPAK je podpreti ekonomski razvoj Kosova, zmanjšati brezposelnost in dvigniti socialni standard prebivalcev s pomočjo tujih neposrednih investicij (Investing in Kosovo, 2008, str. 47).

V poslovnem okolju se pojavljajo tudi številni negativni vplivi, ki zavirajo razvoj privatnega sektorja na Kosovu. Raziskave, ki jih od leta 2000 opravlja RIINVEST (Institute for Development and Research) kažejo, da so največje ovire za razvoj malih in srednje velikih podjetij nelojalna konkurenca, korupcija in neformalna ekonomija. Ta vrstni red se je sicer v posameznih letih spreminjal, vendar pa velikih sprememb ni bilo opaziti. Odpravljanje teh ovir predstavlja za Kosovo velik izziv (Development and Transition 3, 2007, str. 5).

Tabela 16: Seznam največjih omejitev, ki jih doživljajo majhna in srednje velika podjetja na Kosovu

Omejitev	Intenzivnost v % ⁸
Nelojalna konkurenca	78
Korupcija	76
Neformalna ekonomija	73
Javne storitve	70
Višina davkov	69
Ceste in telekomunikacije	64

⁸ Podjetja, ki so sodelovala v raziskavi, so izbrala pet največjih omejitev in jim dodelila intenzivnost od 1 do 5, pri čemer je 5 pomenila največja ovira, 1 pa najmanjša. Dodeljene točke pri posamezni omejitvi so pomnožili s številom odgovorov in zmnožek delili s celotnim številom sodelujočih. 100% intenzivnost pomeni najvišjo stopnjo ovire, 0% pomeni najnižjo stopnjo ovire.

Močna konkurenca	60
Slaba zakonodaja	58
Finančna nedisciplina	54
Dostop do financ	44
Pomanjkanje povpraševanja	44
Pomanjkanje poslovnih informacij	39
Nezadostne kapacitete	28
Surovine in oprema	27
Znanje zaposlenih	13
Podjetniške sposobnosti	8

Vir: Development and Transition 3, 2007, str. 5.

Odpravljanje korupcije in nelojalne konkurence sta po oceni raziskave največji izziv kosovskega pravnega sistema. V zvezi s tem je kosovski parlament v zadnjih letih že sprejel nekaj zakonov, ki naj bi prispevali k zmanjšanju korupcije in zagotovili večjo verodostojnost delujočim institucionalnim strukturam na Kosovu. Zakon o javnem finančnem upravljanju in preglednosti, zakon o boju proti korupciji in zakon o javnem postopku so le nekateri izmed sprejetih zakonov. Vendar problem nastaja pri upoštevanju zakonov in izvajanju nadzora, saj je korupcija precej razširjena znotraj institucij. Kljub obstoju protikorupcijske zakonodaje se ta v praksi ne izvaja (Domadenik et al, 2006, str. 369). Boj proti organiziranemu kriminalu in korupciji tako za vlado kot institucije pravnega reda predstavlja velik izziv.

Kosovo nima zadostne količine električne energije, zato je primorano izvajati redukcije, kar slabo vpliva na potencialne tuje investitorje. Zato je pomembno, da Kosovo čim prej vpelje nov sistem dobave električne energije, ter poskrbi, da bo le-ta razpoložljiva v zadostnih količinah. Kljub uvozu električne energije in preko 700 milijonov evrov naložb v obnovo in nadgradnjo električnega sistema in elektrarn od leta 1999 naprej, končni uporabniki še vedno doživljajo redukcije električnega toka, še posebej pozimi (Technical Background Paper - Energy Sector, 2008, str. 27).

Zagotavljanje električne energije za oskrbovanje ene osebe je zaželeno v količini 4,000 kWh/osebo. Trenutno zagotavljanje v nekaterih državah dosega vrednosti iz Tabele 17.

Tabela 17: Proizvedena električna energija v kWh na osebo v letih 2006 in 2007

Država	Proizvedena električna energija (kWh/osebo)
Albanija	1,847
Kosovo	1,855
Slovenija	7,000
BiH	2,400

Vir: Energy for Development, 2007, STR. 4.

Albanija je podpisala 43 mio eurov vredno pogodbo z nemško Kfw Bank, za izgradnjo 400 kilovoltne transformatorske postaje in elektrovođa, ki bo potekal od Tirane do Prištine. To bo obema državama pomagalo premostiti izpade električne energije, s katerimi se soočata. Kfw Bank je odobrila Kosovu še dodatnih 35 mio eurov za izgradnjo 110 kilovoltnega elektrovođa. Projekt v zvezi z električno energijo je eden pomembnejših in prioriteten v obeh državah (Kfw Bank, 2009).

Prav tako problem predstavlja neredna oskrba z vodo in nezadostna transportna infrastruktura (ceste, železnice, letališča), ki predstavljajo velik zalogaj za državo. Če bo izboljšala dostop do trga in izkoristila njeno geografsko lego, bi lahko predstavljala konkurenčno prednost ter povečala gospodarsko rast.

Kosovo je že podpisalo sporazum o spodbujanju in zaščiti tujih investicij z Albanijo in Turčijo in je tudi v pogajanjih za podpis novih sporazumov z Makedonijo, Slovenijo in ostalimi članicami CEFTA⁹. Kljub temu kosovsko gospodarstvo čuti posledice pomanjkanja izvoznih dogovorov s državami, posebno z njenimi sosedi (Črna Gora, Srbija in Bolgarija) ter državami EU. Tudi članstvo v CEFTA je bil velik korak k političnemu optimizmu in k dolgoročnim razvojnim planom, vendar se Kosovo v realnosti sooča z visoko stopnjo nerazvitosti in ne dosega praga ostalih držav članic CEFTA (Development and Transition 3, 2007, str. 8).

Kosovo se je na poti osamosvajanja srečevalo z negativno politiko Srbije do njihove neodvisnosti, predvsem je najbolj pereč problem gospodarska in ozemeljska neodvisnost, ki je ustvarila slabe pogoje za pretok blaga in tržnega gospodarstva.

Prebivalstvo se večinoma preživlja s prodajo blaga, obrtno dejavnostjo, gostinstvom, gradbeništvom, servisom vozil in avtoodpadi. Veliko je majhnih trgovin, s katerimi prebivalci poizkušajo zaslužiti za preživetje. Blago, ki se prodaja je raznoliko, večinoma tujega izvora. V splošnem načelu življenja prebivalcev je prisotna ideja o zaslužku s preprodajo blaga. V zadnjem času so zgradili velika trgovska središča v večjih mestih na Kosovu, v manjših mestih in krajih pa obratujejo manjše trgovine in prodajalne. Opaziti je razširjeno prodajo blaga na ulicah (prodaja na stojnicah, improviziranih kioskih in zabojnikih) (Intervju, 2009).

V mestih je zelo veliko malih gostinskih lokalov in restavracij. Trenutno gostinske objekte največ obiskujejo zaposleni in delegacije v okviru mednarodnih organizacij, vendar pa ob odhodu le-teh iz države večina lokalov verjetno ne bo preživela. Lokalno prebivalstvo nima denarja, prodaja alkoholnih pijač pa bo zaradi muslimanskega načina življenja močno upadla. Prebivalstvo kljub temu veliko vlaga v gradnjo in opremo lokalov, ki po večini

⁹ CEFTA je sporazum o trgovini med evropskimi državami na področju centralne in JV Evrope, ki niso članice EU. Kosovo se je članicam CEFTA pridružilo 1. maja 2007.

stojijo v centrih mest, ob bencinskih črpalkah in v sklopu hotelov ali motelov (Intervju, 2009).

Opaziti je posešeno gradnjo velikih objektov, ki so namenjeni veletrgovinam, salonom ali skladiščem. Večina teh objektov je prazna, vzdrževanje drago in objekti so neuporabni, saj so narejeni iz trenutnega povpraševanja ali vzgiba. Velikokrat tudi ne služijo svojemu namenu in so spremenjena v odlagališča raznovrstnega blaga. Kljub mali ali zanemarljivi ponudbi turizma in turističnih znamenitostih pa skokovito narašča tudi gradnja hotelov in motelov. Trenutna obiskanost je relativno visoka zaradi obiskov mednarodnih oseb, delegacij in vojske. Skladišča in drugi namenski objekti so slabo tehnično opremljeni, nimajo sistemov za pretovor in selekcijo blaga, informacijski sistem ni vzpostavljen. Velike objekte uporabljajo samo večja trgovska podjetja za skladišča, avtosaloni in prodajalne. Ti so sodobni in namensko grajeni, uporabni in varovani (Intervju, 2009).

Kosovo je država, ki ima zelo zastarel sistem infrastrukture, tako oskrbe z električno energijo, vodo in gorivom, kot tudi cestna infrastruktura ni primerna za povečano dnevno fluktacijo (migracijo) ljudi in blaga. Slabo stanje te cest povzroča tudi velike stroške vzdrževanja transportnih sredstev, pogostejše servise vozil in večjo ogroženost transporta (Intervju, 2009).

Kosovo ima 650 km asfaltiranih cest, skupaj pa 1.924 km cest, ki so večinoma neasfaltirane. Večina cest na Kosovu je še vedno lokalnih, cestni križ pa je slabo vzdrževan in ne zagotavlja hitrega in kvalitetnega transporta. Železniška povezava obsega 330 km železniških tirov, ki pa niso povsem povezani med seboj in je tako transport onemogočen (Basic Information Survey For Kosovo, 2008, str. 22). Na Kosovu je registriranih 215.000 vozil, na cestah pa je tudi veliko vozil KFOR in UNMIK (Basic Information Survey For Kosovo, 2008, str. 22).

Bencinski servisi so na Kosovu večinoma v privatni lasti. Gorivo je slabše kvalitete in je uvoženo, cena pa je 1,08 eur/l za diesel in 1,1 eur/l za bencin. 30.000 ton diesela in 25.000 ton bencina je bilo uvoženega leta 2002 brez uradne kontrole kakovosti (Kosovo Environmental Action Plan, 2006). Na Kosovu je 1 bencinski servis na 1000 prebivalcev, kar pa ne zadostuje za oskrbovanje velike količine osebnih in tovornih vozil.

Po podatkih Svetovne Banke je Kosovo med leti 2000 in 2005 investiralo v cestno infrastrukturo 136 milijonov eur. Ta investicija se je nanašala predvsem na rekonstrukcijo in popravilo zaradi posledic konflikta (Basic Information Survey For Kosovo, 2008, str. 25).

Glavni transport poteka po cestah, ki so potrebne temeljite obnove. V raziskavah se je 45% prebivalcev Prištine opredelilo za popravilo cest, saj mesto imenujejo »mesto lukenj«.

Javni prevoz je organiziran z avtobusi. Od 37 povezav – linij – je 36 aktivnih. 15 linij upravlja občinsko javno podjetje »Urban Traffic«, 22 linij pa je prenešeno v privatno upravljanje na podlagi pogodbe z občino. Avtobusi občinskega podjetja so stari in v slabem stanju. Podjetje Lion France je leta 2001 doniralo 19 avtobusov, 4 avtobuse leta 2002 in 6 avtobusov leta 2003, United Arab Emirates pa je doniralo 5 avtobusov. Vsi donirani avtobusi so bili že uporabljeni in stari (Basic Information Survey For Kosovo, 2008, str. 23).

Policija cestnega prometa ne nadzoruje v zadostni meri, kultura voznikov ni izdelana, prometni predpisi so odveč in prednost ima močnejše vozilo. Zaradi slabih pogojev v cestnem prometu (nevzdrževane ceste, neizpravna vozila, neupoštevanje predpisov in nezadostno delo policije) je več prometnih nesreč. Tovorna vozila so naložena preko dovoljenih tež, vozila so tehnično nepregledana, vozijo na slabo gorivo, niso vzdrževana in tudi njihova oprema je pomanjkljiva. Poleg neupoštevanja cestno prometnih predpisov, prometne nesreče povzročajo tudi pešci, živali (krave in psi) in nečistoča na cestah (blato in odpadki). Obnova cestišč je počasna in slaba, prometne signalizacije je malo ali pa je ni, urejenost bankin je neustrezna. Vozniki ne upoštevajo pravila o dovoljenemu številu oseb v vozilu, avtobusi prevažajo preveliko število potnikov, prevozi pa se izvajajo tudi s kombiji, taksiji in delovnimi stroji. Ljudje se prevažajo tudi s traktorji ali delovnimi stroji s prikolicami (predelane cirkularne žage, puhalniki, doma narejena vozila in manjši kmetijski stroji), na katerih je velikokrat več oseb, ki niso ustrezno zaščitene ali pa se iz vozila ali prikolice nagibajo nad cestišče in nasprotni vozni pas (Intervju, 2009¹⁰).

Železniški promet poteka samo nekajkrat tedensko po celem Kosovu. Bolj razvit je železniški promet na severu Kosova (severno od Mitrovice), kjer poteka skoraj vsak dan in povezuje kosovske Srbe s Srbijo. Postajališča, sicer vaška, so urejena in vozni red je v veljavi. Urejenost železniških poti je slaba, prehodi čez progo nezavarovani, postajališča so neurejena in zapuščena. Voznega reda kljub mednarodni pomoči ni, zato prebivalci tudi ne koristijo tega načina prevoza. Namenjen je predvsem tovornemu prometu (Intervju, 2009).

Kosovo ima več letališč, a samo eno (Priština), je namenjeno transportu blaga in potnikov. Zaradi prisotnosti mednarodne skupnosti je količina prepeljanih potnikov okoli 1 milijon na leto (Basic Information Survey For Kosovo, 2008, str. 23). Lokalna manjša letališča so vojaške narave ali ljubiteljska in ne izvajajo rednega letalskega prometa ter so slabo vzdrževana. Opremljenost letališča v Prištini je namenjena majhnim tovorom, poštnim pošiljkam in transportu ljudi. Večje tovore blaga preko zračnega prometa izvaja samo vojaška struktura zveze NATO, ki na tak način oskrbuje svoje pripadnike v mirovni

¹⁰ Intervju sem 30.06. 2008 v Ljubljani opravila s študentom ekonomije, ki je živel na Kosovu v glavnem mestu Priština, kjer je spoznal vsakdanje življenje na Kosovu ter iz javnih medijev spremljal tudi politično in gospodarsko dogajanje.

operaciji. Transport blaga iz letališča se izvaja po cestah in delno, v posameznih odsekih, po železnici (Intervju, 2009).

Rečni promet na Kosovu ni razvit.

3.2 Spodbujevalni faktorji za tuje neposredne investicije na Kosovu

Podjetja imajo različne motive zakaj bodo investirala na tujih trgih. V literaturi se pojavljajo različne porazdelitve, večinoma pa se ti motivi razvrščajo v dve kategoriji, in sicer:

- *horizontalne tuje neposredne investicije* (HTNI), katerih glavni motiv je osvajanje trga države v kateri podjetje gostuje, in kjer je bolj smiselna lokalna proizvodnja v primerjavi z izvozom iz države investitorja in
- *vertikalne tuje neposredne investicije* (VTNI), katerih glavni namen je minimiziranje stroškov, zaradi česar multinacionalna podjetja investirajo bodisi zaradi nižjih stroškov delovne sile, bogatih naravnih virov in cenejših surovin, ter s tem znižajo stroške svojih izdelkov in jih tržijo na globalni ravni.

Kateri motiv za investicije prevladuje v določeni državi, je odvisno številnih faktorjev, predvsem pa od gospodarskih in političnih karakteristik države, velikosti trga, trgovskih omejitev in geografskega položaja, s katerim so povezani transportni stroški.

V realnosti je meja med HTNI in VTNI zabrisana in nejasna. Smiselno bi bilo, da bi glede na dosedanje ugotovitve (poceni delovna sila, nizki davki, ugodna podjetniška klima), Kosovo opredelili kot državo, kjer so bolj prisotne VTNI. Vendar pa je Kosovo država z bogatimi naravnimi viri, zaradi katerih podjetja vlagajo, naravne vire pa je težko uvrstiti v katerokoli posamezno kategorijo. Prav tako Kosovo pomeni za podjetja potencialni novi trg, ki se morebiti lahko razširi po celotni regiji Zahodnega Balkana, torej je v tem pomenu bolj država, katere motiv za tuje investitorje so HTNI.

Kljub političnim pretresom in gospodarski nestabilnosti ima Kosovo nekaj potencialnih prednosti in je lahko privlačna za tuje partnerje. Strašek (2007, str. 86) na podlagi empiričnih testiranj navaja sledeče dejavnike, ki vplivajo na odločitev za tuje neposredne investicije, in jih bom uporabila za primer Kosova:

1. **Dejavniki trga.** *Največjo vlogo ima trg države prejemnice. Investitorje torej zanima velikost trga, potencial njegove rasti in možnosti za ustanovitev izvozne baze za nove trge.*

Republika Kosovo ima površino ozemlja 10.908 km² in približno 2,1 milijona prebivalcev. Območje je s 192 prebivalcema na kvadratni kilometer najbolj poseljeno v regiji Zahodnega Balkana (Investing in Kosovo, 2008, str. 6). Gospodarstvo beleži rast bruto domačega proizvoda v zadnjih letih, in sicer v letu 2007 je bila po podatkih CBAK (Annual Report 2007, 2008, str. 17) rast BDP 3,5%.

V zadnjih nekaj letih se je število malih in srednje velikih podjetij na Kosovu neverjetno povečalo, in sicer iz 23.000 v letu 2003 je število naraslo na 70.000 v letu 2007. Ocenjujejo, da je taka rast prvotno povezana s povečanjem podjetniškega duha med prebivalci Kosova (Development and Transition 3, 2007, str. 4).

Kosovo ima zelo prijazno poslovno okolje za nova podjetja. Bodoči podjetniki potrebujejo v povprečju 23 dni za ustanovitev podjetja, stroški ustanovitve so relativno nizki (5,5% dohodka na prebivalca). Postopki zaposlovanja in odpuščanja dopuščajo veliko prožnost trga dela, stroški registracije premoženja pa so drugi najnižji v regiji. Čas, ki je potreben za zaprtje podjetja pa je celo najkrajši v regiji (Domadenik et al, 2006, str. 369).

*2. **Dejavniki virov.** Pojavijo se predvsem zaradi izkoriščanja razlik v razpoložljivosti in ceni proizvodnih dejavnikov.*

Območje je **bogato z naravnimi bogastvi**, kot so minerali in energetske viri. Ima ogromno količino lignita in premoga, od mineralov pa do svinca, cinka, srebra, zlata, kadmija, niklja, aluminija, kroma ter magnezija azbesta in drugih mineralov (Investing in Kosovo, 2008, str. 9). Od celotne površine Kosova je 53% **rodovitne zemlje** (Investing in Kosovo, 2008, str. 6). Ostalo so gozdovi in hribovja. Dobri klimatski pogoji in tradicija dajejo pestro izbiro za vzgajanje kulturnih rastlin.

Malo bolj zapostavljen je turizem, ki bi lahko pomenil eno od pomembnih gospodarskih dejavnosti. Vendar bi bilo potrebno veliko vložiti tako v turistično infrastrukturo, kot tudi javno infrastrukturo. Z vidika naravnih lepot ima Kosovo razgibano pokrajino z gorovji, polji, rekami in rečnimi dolinami, čudovitimi razgledi, naravnimi parki, smučarskimi središči ter kulturnimi znamenitostmi.

*3. **Dejavniki učinkovitosti,** katerih motiv je v dostopu do različnih sposobnosti in strokovnih znanj v državi prejemnici. V to kategorijo štejemo tudi dejavnike finančne učinkovitosti, pri katerih gre za možnosti izogibanja carinam in ostalim trgovskim oviram, možnostim znižanja operativnih stroškov oziroma zvišanja dobičkov.*

Kosovo ima mlado, relativno poceni in izobraženo **delovno silo** in z znanjem tujih jezikov ter vplivno diasporo razpršeno po celi Evropi. Je država z najmlajšo populacijo v Evropi, saj je kar 70% prebivalcev mlajših od 35 let, kar tudi pomeni, da prevladuje populacija, ki

je delovno sposobna, motivirana, prisoten pa je tudi podjetniški duh. Večji del Kosovarjev tekoče govori albanski, srbski in angleški jezik, saj so vsi trije jeziki uradni. Veliko mladih Kosovarjev pa govori tudi druge Evropske jezike, kot denimo nemški, italijanski, francoski in druge. Kljub relativno visoki stopnji nepismenosti (leta 1978 je le-ta znašala še okoli 70% prebivalstva), je Univerza v Prištini ena največjih in najbolj priznanih na Zahodnem Balkanu. Mladi ljudje se visoko izobražujejo, vendar na drugi strani odhajajo v razvitejše države (odhod možganov), kjer lahko najdejo sebi primerna delovna mesta, saj je povprečna plača na Kosovu le 236 eur (Investing in Kosovo, 2008, str. 28).

4. Dejavniki povezani z dolgoročnimi strateškimi cilji. Tu so mišljeni dejavniki strateškega položaja, kot so dolgoročne možnosti poslovanja, nakup podjetij, ki predstavljajo potencialno bodočo konkurenco.

Prioritetni cilj vlade je **povečevanje gospodarske konkurenčnosti** v regiji. Do sedaj so uspeli vzpostaviti vzpodbudno makroekonomsko okolje, zagotavljajo nizko stopnjo inflacije, vzpostavili so podpirajoč finančni sistem ter sodobno finančno politiko z najnižjimi davčnimi stopnjami v regiji in vpeljali nov carinski kodeks, ki vključuje instrumente tržnih olajšav (stopnja 0 carinskega davka velja za veliko število kmetijskih in industrijskih surovin in strojev, ki je posledica Stabilizacijsko – pridružitvenega sporazuma med EU in Albanijo).

Razvit bančni sistem s sedmimi komercialnimi bankami beleži rast depozitov in kreditov. Možnosti za razvoj obstajajo tudi v finančnem sektorju, čeprav banke ponujajo relativno visoke obrestne mere kreditov (11% - 13%). Z vse večjo konkurenco v bančnem sektorju se lahko zmanjšajo tudi obrestne mere. Zelo pomemben faktor, ki postaja po raziskavi OECD (Organization for Economic Cooperation and Development, 2003) tudi globalno merilo za tuje investitorje, so nizki davki in vzpostavitev pravnega reda.

Privatizacijski proces na Kosovu še zdaleč ni končan, zato obstajajo ugodni pogoji za nakup velikih podjetij. Za nakup večjih podjetij obstajajo možnosti v ključnih sektorjih za razvoj gospodarstva, predvsem pa v sektorjih energetike in telekomunikacij.

5. Dejavniki geografske lege. V ta kriterij lahko štejemo oddaljenost od dobaviteljev, kupcev, potencialnega izvoznega trga, naravnih virov ipd.

Kosovo ima ugoden **geografski položaj**, saj leži v središču Balkanskega polotoka, kar bodočim investitorjem omogoča dostop 100 milijonskega trga, vključujoč Albanijo, Bosno in Hercegovino, Bolgarijo, Hrvaško, Grčijo, Republiko Makedonijo, Romunijo, Srbijo in Turčijo. V primeru, da se bodo znatno izboljšali prometni pogoji in ostala infrastruktura, lahko postane pomembno tranzicijsko in komunikacijsko območje.

6. Dejavniki investicijskega ozračja. *Politična klima do tujih investicij v državi (politična stabilnost, davčna politika) ter stabilnost deviznih tečajev sta zelo pomembna infrastrukturna pogoja.*

Hitra registracija podjetja, z minimalnim finančnim vložkom ter brez dodatnih administrativnih ovir je prednost kosovskega sistema za manjša novo nastajajoča podjetja.

Kosovsko gospodarstvo je tržno usmerjeno, vendar ima visok plačilno bilančni primanjkljaj, kar je eden od razlogov za še večji interes za privabljanje tujih investicij. Država skuša s politiko zniževanja inflacije, privatizacijo javnega kapitala, vzpostavljanjem prijaznega podjetniškega okolja in nizkimi davki privabiti čim več tujih investorjev. Država je močno zainteresirana tudi za vzpostavljanje bilateralnih sporazumov, da bi zagotovili višjo stopnjo mednarodne menjave, saj čutijo posledice pomanjkanja izvoznih dogovorov s državami, posebno z njenimi sosedi (Črna Gora, Srbija in Bolgarija) ter državami EU. Stremijo k večji odprtosti gospodarstva in so že podpisali trgovske sporazume z Albanijo, Makedonijo, Bosno in Hercegovino in Hrvaško. Kosovo je polnopravna članica CEFTA, kar jim zagotavlja dostop do brezcarinske blagovne menjave z državami članicami.

Davčni sistem na Kosovu je relativno enostaven in je v prihodnosti pričakovati nove reforme, ki bodo povečale obseg davkov in uredile zakonodajo na področju izdatkov. Da bi privabili čim več tujega kapitala, so reforme zelo pomembne. Vezano na davke so trenutno najbolj pomembni veljavni davki naslednji (Investing in Kosovo, 2008, str. 6):

- davek na uvoz (carina) 10% in 0% na kapital in kmetijske proizvode,
- davek na dodano vrednost 15%,
- davek na dohodek od 0% - 20%,
- davek od dobička 20%.

Sprejem eura 1. januarja 2002 za nacionalno valuto je za Kosovo pomeni velik dosežek in veliko konkurenčno prednost pred ostalimi državami Zahodnega Balkana. Investitorji iz večine evropskih držav tako niso izpostavljeni tečajnim tveganjem. V tem pogledu je prevzem eura zelo pomembna prednost kosovskega gospodarstva pred ostalimi državami v regiji.

Na področju zakonodaje vlada zmeda, saj Kosovo nima zadostne lastniške zakonodaje, ki bi opredeljevala privatno lastnino. Kosovo uporablja nekatere srbske zakone izpred leta 1989 (Development and Transition 3, 2007, str. 8). Negotovost na področju lastniških pravic lahko podjetja hitro odvrnejo od kakršnihkoli vlaganj in investiranja. Počasna reforma zemljiške knjige in nejasna opredelitev lastniških odnosov sta pomembni težavi za investitorje ne le na Kosovu, temveč v celotni regiji JV Evrope (Mrak, 2005, str. 281).

3.3 Podpora slovenskim podjetjem za tuje neposredne investicije na Kosovo

Dejstvo je, da se slovenska podjetja, predvsem mala in srednje velika podjetja, še ne odločajo v dovolj veliki meri za iskanje poslovnih priložnosti na Kosovu. Razlog za to je predvsem slabo poznavanje trga in pomanjkanje specifičnih informacij o Kosovu.

Slovenija vhodne investicije podpira preko finančnih spodbud za tuje investitorje in različnih oblik promocij investicij in storitev, za izhodne investicije pa se podjetja odločajo sama na podlagi svojih poslovnih strategij in odločitev, Slovenija pa jim pomaga s sistemom zavarovanja in financiranja mednarodnih gospodarskih poslov.

Kot država z majhnim gospodarstvom si vsekakor prizadevamo zagotoviti čim boljše pogoje za prost pretok in investiranje kapitala, kot višje oblike gospodarskega sodelovanja z drugimi državami. Vse večji del svetovnega izvoza je namreč povezan z ustanavljanjem podjetij v tujini, zato se kot majhno gospodarstvo ne moremo izogibati tovrstnemu investiranju v tujini. Pomembno vlogo pri tem ima ustvarjanje ugodnih pogojev za internacionalizacijo slovenskih podjetij. Sestavni del spodbujanja internacionalizacije podjetij so tudi predstavništva slovenskega gospodarstva, katerih vloga je iskanje primernih poslovnih partnerjev, spremljanje dogajanja na trgu in posredovanje informacij o poslovnih priložnostih partnerjev iz obeh držav, poznavanje pravnih okvirov za delovanje poslovnega subjekta na trgu ter povezovanje z državnimi ustanovami v tujini.

Slovenija poleg že obstoječih oblik institucionalne pomoči spodbuja internacionalizacijo podjetij z zbiranjem in posredovanjem zunanjetrgovinskih informacij, svetovalnimi storitvami, podporo promocijskim dejavnostim podjetij, izobraževanjem za mednarodno poslovanje ter z drugimi storitvami, ki lahko prispevajo k uspešnejši internacionalizaciji slovenskih podjetij.

Na podlagi Programa vlade Republike Slovenije za spodbujanje internacionalizacije podjetij za obdobje 2005-2009 stremijo konkretni cilji Slovenije na področju internacionalizacije k povečanju števila prvih vstopov malih in srednjih podjetij na tuje trge, povečanju izvoza blaga, storitev in neposrednih investicij, diverzificiranju slovenskega izvoza ter k zmanjšanju poslovnih tveganj slovenskih podjetij pri vstopanju na tuje trge (Bela knjiga o trgovini in investicijah, 2007, str. 35).

Z namenom vzpodbujanja investitorjev za vlaganja v tujino, je Slovenija kmalu po osamosvojitvi začela s sklepanjem bilateralnih sporazumov o vzajemnem spodbujanju in zaščiti naložb, kjer imamo sklenjenih in trenutno veljavnih 37 takšnih sporazumov. S sklenitvijo sporazuma si državi zagotovita odnos dveh enakovrednih partnerjev in skušata vzpodbuditi ter zagotoviti investitorjem iz obeh držav pogodbenic enako obravnavo.

Istočasno pa v okviru svojega veljavnega pravnega sistema zagotovita druga drugi zaščito investitorjev in njihovih naložb. Obstoj takšnega sporazuma pomeni spodbudo investitorjem, da s svojimi naložbami vstopijo na trg države, s katero je Slovenija podpisala tovrstni sporazum, saj se tako počutijo varnejše pred morebitnim nekomercialnimi riziki.

Slovenija ima veljavne investicijske sporazume sklenjene z naslednjimi državami (Bela knjiga o trgovini in investicijah, 2007, str. 36): *Albanijo, Avstrijo, Belgijsko-luksemburško ekonomsko unijo, Bolgarijo, Bosno in Hercegovino, Češko, Dansko, Egiptom, Finsko, Francijo, Grčijo, Hrvaško, Italijo, Izraelom, Kitajsko, Kuvajtom, Litvo, Madžarsko, Makedonijo, Malto, Moldavijo, Nemčijo, Nizozemsko, Poljsko, Portugalsko, Romunijo, Slovaško, Španijo, Švedsko, Švico, Tajsko, Turčijo, Ukrajino, Uzbekistanom, Veliko Britanijo in Severno Irsko, Združenimi Državami Amerike (Sporazum s korporacijo za čezmorske zasebne investicije - OPIC), Jugoslavijo.*

Vstop Slovenije v EU ni vplival na sklepanje bilateralnih sporazumov o vzajemnem spodbujanju in zaščiti naložb, saj je to področje še v pristojnosti držav članic. Kljub vsemu nas zavezujejo sporazumi o prosti trgovini, ki jih je EU sklenila s tretjimi državami. Ti sporazumi dopolnjujejo bilateralne sporazume, saj med drugim vsebujejo določbe, ki se nanašajo na zagotavljanje čim boljšega dostopa na tretje države in ustanavljanje podjetij. Z uveljavitvijo Pogodbe o Ustavi za Evropo, ki je bila podpisana 29. oktobra 2004 v Rimu, pa naj bi prišlo do sprememb tudi na tem področju, saj naj bi tuje neposredne naložbe postale del skupne trgovinske politike, ki je v pristojnosti EU (Bela knjiga o trgovini in investicijah, 2007, str. 36).

Da bi spodbudili slovenska podjetja za nastop na novih trgih in jim predvsem zagotovili pomoč in podporo tako pri njihovih prvih nastopih na novih trgih kot pri delovanju na teh trgih, je JAPTI v letu 2006 začel z vzpostavljanjem mreže predstavništev slovenskega gospodarstva Javne agencije Republike Slovenije za podjetništvo in tuje investicije v tujini (JAPTI) (MG, 2008, str. 1). Namen JAPTI je nuditi podporo predvsem malim in srednjim podjetjem pri vstopanju na nove trge, pri širjenju izvoza in pri investiranju z zagotavljanjem kvalitetnih in učinkovitih storitev ter nudenjem specifičnih informacij. Na področju tujih neposrednih investicij JAPTI promovira Slovenijo kot lokacijo za tuje investicije predvsem preko svetovanja in nudenja zelenih informacij potencialnim tujim investitorjem. Ena izmed dejavnosti JAPTI je tudi promocija Republike Slovenije in njenega gospodarstva (MG, 2008, str. 1).

3.4 Primeri tujih neposrednih investicij na Kosovu

Največjo investicijo slovenskega podjetja na Kosovu in obenem tudi največjo investicijo tujega podjetja na Kosovu je opravilo podjetje Telekom v začetku leta 2007 in ustanovilo

hčerinsko družbo IpkoNet. Po navedbah Telekoma, so v IpkoNet do sedaj investirali preko 100 milijonov eurov. IpkoNet obvladuje 50% tržni delež na področju mobilne telefonije ter pokriva 85% ozemlja Kosova. Poleg tega ima IpkoNet vodilno vlogo na področju širokopasovnega dostopa do interneta, in sicer 60.000 uporabnikov, kar je 59% tržni delež, na področju fiksne telefonije pa ima 9% tržni delež. Potencial ter možnosti za investicije na področju telekomunikacij in informacijske tehnologije nam kažejo poslovni podatki kosovskega IpkoNeta. Le-ta je namreč po velikosti tretja družba v skupini Telekom in je leto 2008 po nekaterih podatkih zaključilo s 61.000 evri prihodkov (Izvozno okno, 2009), kar je šestkrat več kot leto prej.

Druga največja slovenska investicija na Kosovu se je zgodila v začetku leta 2007, ko je Nova Ljubljanska banka (NLB) prevzela dve največji kosovski domači banki, in sicer Kasabank in BRK. Njen cilj je bil obvladovati 18% kosovskega bančnega trga, kar je dosegla v začetku leta 2008, ko sta se omenjeni kosovski banki združili in začeli poslovati pod imenom NLB Priština. NLB je nekaj več kot 80% večinski delničar v banki NLB Priština. V NLB Priština je bilo ob združitvi 769 zaposlenih, ki so ponujali bančno-finančni servis v več kot 90-ih poslovnih enotah.

Čeprav Srbija ne prizna Kosova in oporeka najmlajši evropski državi njeno samostojnost in neodvisnost, pa je ta del nekdanjega srbskega ozemlja vseeno zanimiv za srbske investitorje. Srbski trgovec Delta Maxi je namreč napovedal, da bo na Kosovu zgradil trgovski center v vrednosti 10 milijonov eurov. Poslovna stavba naj bi se razprostirala na 3.000 m² površine, gradnja pa bi se lahko začela spomladi 2009. Center je načrtovan v občini Zvecan, v severnem delu Kosova. Delta Maxi je del razpršene skupine Delta Holding.

Zagrebski proizvajalec železniških vagonov in lokomotiv TZV Gredelj je novembra 2008 podpisal 2,5 milijonov eurov vredno pogodbo z Železnicami Kosova za modernizacijo dizelskih električnih lokomotiv. TZV Gredelj je podružnica železniškega operaterja Hrvaške železnice, ki je v državni lasti in ima dve tovarni.

S problemi slabe zakonodaje, korupcije, neupoštevanja dogovorov, zlorabo zakonov, pristranskosti uradnikov in policije ter kršitve človekovih pravic se je srečevalo norveško podjetje Norway Invest R&O, ko je hotelo vzpostaviti sistem klicev v sili (911) in mobilne telefonije. Podjetje je bilo na Kosovu prisotno od leta 2000 in je za projekt porabilo 2,8 milijonov eurov. Norveško podjetje je zaplet s Pošto in Telekomom Kosova in Agencijo za privatizacijo Kosova reševalo na sodišču in obljubilo, da bo težave objavilo spletu.

Sklep

Ekonomski indikatorji Kosova kažejo na rast gospodarstva v zadnjih letih. Vendar ugotavljam, da je gospodarska rast na Kosovu v veliki meri odvisna od mednarodne pomoči, diaspore in prilivov iz naslova privatizacije. Ti transferji se bodo z leti postopoma zmanjševali in gospodarstvo bo za nadaljnji razvoj potrebovalo nov vir prihodkov. Za nadaljnji gospodarski razvoj bo potrebna tudi obnova infrastrukture, redna oskrba z električno energijo in vodo, vzpostavljanje mednarodnih sporazumov in ureditev pravnega reda. Za obnovo in gradnjo ter razvoj posameznih gospodarskih sektorjev bo potreben tuj kapital, ki ga lahko zagotovijo tuja podjetja z investicijami.

Pomen tujih investicij je zelo velik, saj igrajo pomembno, če ne celo ključno vlogo v ekonomskem razvoju držav, ki so šle skozi proces tranzicije in imajo večdimenzionalne pozitivne posledice na razvoj. Kosovo je v tem času v fazi, ko so tuje investicije zelo pomembne za razvoj, saj se srečuje s pomanjkanjem lastnega kapitala. Zaradi tega pomeni vstop tujih podjetij in vlaganje tujega kapitala eno najboljših metod za razvoj, saj omogoča:

- bolj učinkovit gospodarski razvoj kot posojila, saj tuje investicije ne povzročajo tako visokih rizikov kot visoke obrestne mere,
- pospeševanje napredka človeškega kapitala, temelječ na novih tehnologijah, znanju in izkušnjah,
- povečanje proračunskega dohodka, kot posledica večje količine poslovnih transakcij in večjega števila zaposlenih,
- lažje prodiranje na evropske in druge tuje trge,
- povečanje izvoza in bolj uravnoteženo plačilno bilanco (zmanjšanje deficita),
- pozitiven vpliv na BDP,
- zmanjšanje brezposelnosti in izboljšanje socialnega položaja v državi.

Skozi magistrsko delo sem potrdila oziroma ovrgla hipoteze, ki sem jih zastavila na začetku magistrskega dela:

Kosovo je gospodarsko precej nerazvito in se je šele v zadnjih letih resno lotilo tranzicije. Gospodarstvo na Kosovu je potrebovalo kar nekaj časa, da si je opomoglo po konfliktu leta 1999. S privatizacijo so pričeli leta 2003 in do leta 2009 še niso privatizirali vsega državnega premoženja. Gospodarstvo je v veliki meri še vedno odvisno od denarne pomoči zdomcev in donacij tujih držav. V plačilni bilanci imajo popolni deficit in proračunski primanjkljaj v državni blagajni, nižjo stopnjo BDP v primerjavi s povprečjem držav v regiji JV Evrope ter izredno visoko stopnjo brezposelnosti.

Potencial za gospodarski razvoj Kosova je skrit predvsem v nekaterih sektorjih (v energetiki, kmetijstvu in živinoreji, živilsko – predelovalni industriji, lesni industriji,

gradbenem sektorju in v sektorju telekomunikacij in informacijske tehnologije), ostali so nerazviti. Gospodarski razvoj na Kosovu se je po letu 1999 upočasnil ali celo nazadoval. V kmetijstvu in živinoreji ter živilsko – predelovalni industriji sta pridelava in izvoz po letu 1999 močno upadla. V celotnem gospodarstvu ni opaziti posebno razvitega in vplivnega sektorja, obstajajo pa sektorji, ki so ključnega pomena za nadaljnji razvoj gospodarstva. Ti sektorji so energetika, kmetijstvo in živinoreja, živilsko – predelovalna industrija, lesna industrija, gradbeništvo ter telekomunikacije in informacijska tehnologija.

K hitrejšemu razvoju Kosova bi lahko pomembno prispevale tudi TNI, vendar Kosovo ni privlačno za investitorje zaradi številnih razlogov, tako sektorskih značilnosti kot predvsem značilnosti poslovnega okolja in splošnih ekonomskih značilnosti. Kosovo ima neučinkovito strukturo bruto domačega proizvoda, premalo inovacij in raziskav, zastarelo in uničeno infrastrukturo, nerazvito industrijsko bazo, visoko stopnjo brezposelnosti in nizko izobrazbeno strukturo, premalo razvit finančni trg ter premalo lastnega kapitala, da bi sami vzpostavili sistem na noge. Zato je gospodarski razvoj na Kosovu v veliki meri odvisen od TNI. Pravni sistem se izboljšuje, podpisujejo se sporazumi o sodelovanju z drugimi državami, registracija podjetja je hitra in poceni, davčne stopnje so nizke in privlačne za investitorje, potencialni trg za nove izdelke je velik in ponuja možnost izvoza na ostale trge Zahodnega Balkana, nacionalna valuta je euro, lega države je v središču Balkanskega polotoka, država je bogata z naravnimi viri, delovna sila je poceni – to so dejavniki, ki lahko pozitivno vplivajo na vstop tujih investitorjev. Vendar pa so v državi prisotni tudi številni negativni dejavniki, kot so: BDP je pod povprečjem regije, visok proračunski primanjkljaj, inflacija, visoka stopnja brezposelnosti, nelojalna konkurenca, korupcija, neprimerna infrastruktura, neurejena lastniška zakonodaja ter neučinkovit sodni sistem. Kljub negativnim dejavnikom kosovskega gospodarskega, političnega in socialnega okolja, je delež TNI v BDP blizu povprečja JV Evrope. Podjetja, ki so investirala, prihajajo iz številnih evropskih držav in le 25% vseh TNI je iz naslova privatizacijskega proces, zato ugotavljam, da je Kosovo kljub vsem negativnim dejavnikom, privlačno za TNI.

Kosovo ima visok potencial za investicije in lahko postane pomemben partner outsourcinga. Na Kosovu so se po letu 1999 začela ustanavljati majhna in srednje velika podjetja, ki za razvoj in vstop na tuje trge nimajo dovolj lastnega kapitala, imajo pa potrebno znanje in razvito prodajno mrežo znotraj države. Taka podjetja predstavljajo potencialne partnerje outsourcinga in se pojavljajo tudi v ključnih panogah, predvsem v živilsko – predelovalni industriji in lesni industriji. Kosovo je tudi preveč orientirano na trgovino z izdelki nizke dodane vrednosti. Ker primanjkuje izdelkov višje dodane vrednosti, bi s pomočjo tujih partnerjev lahko domača podjetja proizvajala in prodajala tudi te, ter tako še dodatno prispevala h gospodarskemu razvoju države.

Literatura

- 1 Badivuku, M. & Berisha, M. (2008). The Impact of Foreign Direct Investments on Economic Development of Kosova. *Lex et Scantia*, 2 (XV), 71-81.
- 2 Berisha-Namani, M. & Badivuku-Pantina M. (2008). Internet Usage and Electronic Business Development in Kosova. Priština: Faculty of Economics.
- 3 Cerковиć, B. & Aleksić, A. (2005). Komentar rezultatov za Srbijo. V J. Prašnikar, M. Pahor, H. Zagoršek, Primerjava kulturnih profilov mladih managerjev iz držav jugovzhodne Evrope in Rusije. V J. Prašnikar, A. Cirman (ur.), *Globalno gospodarstvo in kulturna različnost* (str. 291-305). Ljubljana: Časnik Finance.
- 4 Domadenik, P., Mulaj, I. & Redek, T. (2006). Kosovo na poti v tržno gospodarstvo. V J. Prašnikar, A. Cirman in ostali (ur.), *Priložnosti finančnega sektorja v tranzicijskih državah* (str. 363-377). Ljubljana: Časnik Finance.
- 5 Farčnik, D. (2007). The labour market and youth unemployment in Kosovo (diplomska naloga). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- 6 Farčnik, P. (2007). The privatisation process in Kosovo: An overview and some recommendations (diplomska naloga). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- 7 Gerard, R. (2004). Transition and Economics, Politics, Markets and Firms. ZDA: Massachusetts Institute of Technology.
- 8 Huntington, S. (1998). The clash of civilizations and the remaking of world order. London: Touchstone.
- 9 Mojmir, M. (2002). Mednarodne finance. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- 10 Mrak, M. (2005). Jugovzhodna Evropa: gospodarski trendi držav v regiji in proces njihove integracije v Evropsko unijo. V J. Prašnikar, A. Cirman (ur.), *Globalno gospodarstvo in kulturna različnost* (str. 273-290). Ljubljana: Časnik Finance.
- 11 Nushi, M. & Selimi, F. (2009). An Assessment of the Competativeness of the Dairy Food Chain in Kosovo. Priština: AgriPolicy: Enlargement Network for Agripolicy Analysis.
- 12 Strašek, S. (2007). Ekonomska politika. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- 13 Štiblar, F. (2007). The Balkan Conflict & its Solutions. Ljubljana: Pravna fakulteta v Ljubljani.
- 14 Štiblar, F. (2008). Razvojne perspektive Zahodnega Balkana. *MQ*, (14), 14-16.
- 15 Uvalić, M. (2005). Tranzicija v Srbiji in Črni gori: od ponavljajočih se kriz do prizadevanj za vstop v EU. V J. Prašnikar, A. Cirman (ur.), *Globalno gospodarstvo in kulturna različnost* (str. 291-305). Ljubljana: Časnik Finance.
- 16 Žibert, F. (2003). Davčna teorija in politika. Novo Mesto: Visoka šola za upravljanje in poslovanje.

Viri

- 1 Agriculture and Food Processing Industry (2008). Priština: ECIKS.
- 2 Basic Information Survey for Kosovo. (2008). Priština: UNDP
- 3 Bela knjiga o trgovini in investicijah. (2007). Ljubljana: Ministrstvo za gospodarstvo Republike Slovenije.
- 4 Budget 2007. (2007). Government of Kosova.
- 5 Bulletin (2006). Priština: MTI – Ministry of trade and Industry.
- 6 CBAK – Central Banking Authority of Kosovo. (2008). Annual Report 2007. Priština.
- 7 CBAK – Central Banking Authority of Kosovo. (2009). Annual Report 2008. Priština.
- 8 CBK Bulletin. (2008). Št. 7. Priština: BQK – Central Bank of the Republic of Kosovo, Directorate for Economics Analysis and Statistics.
- 9 Development and Transition 3. (2007). Priština: UNDP Kosovo – United Nations Development Program Kosovo.
- 10 Development and Transition 4. (2008). Priština: UNDP Kosovo – United Nations Development Program Kosovo.
- 11 Early Warning Report Kosovo. (2006). Report No. 13. New York: UNDP Kosova.
- 12 Early Warning Report Kosovo. (2008). Report No. 20/21 Special Edition. New York: UNDP Kosova.
- 13 Economic report: Construction, textile and wood processing (19.08.2008). New Kosova Report.
- 14 External Trade 2008. (2009). Priština: Republic of Kosovo, Ministry of Public Services, Statistical Office of Kosovo.
- 15 External Trade Statistics 2007. (2008). Priština: Republic of Kosovo, Ministry of Public Services, Statistical Office of Kosovo.
- 16 Human Development Report 2007. (2007). Energy for Development. Priština: UNDP Kosovo.
- 17 Investing in Kosovo 2008. (2008). Priština: Ministry of Trade and Industry.
- 18 Investment Promotion Agency of Kosovo (IPAK). Construction Industry. Najdeno 20.04.2009 na spletnem naslovu <http://www.invest-ks.org/?cid=2,54>.
- 19 Investment Promotion Agency of Kosovo (IPAK). Major Investors in Kosovo. Najdeno 22.06.2009 na spletnem naslovu <http://www.invest-ks.org/?cid=2,142>.
- 20 Investment Promotion Agency of Kosovo (IPAK). Najdeno 13.12.2008 na spletnem naslovu <http://www.invest-ks.org/?cid=2,1>.
- 21 IpkoNet. Najdeno 15.04.2008 na spletnem naslovu http://www.ipko.net/ipko_portal/site/.
- 22 Izvozno okno (19.03.2009). Telekom v Ipko investiral že blizu 200 milijonov eurov. Najdeno 14.05.2009 na spletnem naslovu <http://www.izvoznookno.si/novice/?id=11503>

- 23 Kfw Bank. 400-kV Transmission Line Podgorica (Montenegro) – Elbasan/Albania. Najdeno 11.08.2009 na spletnem naslovu http://www.kfw-entwicklungsbank.de/EN_Home/Countries_and_Projects/Europe42/Albania33/EPK_D_18315_DE_400_kV_Uebertragungsleitung_Podgorica_Mo-e.pdf.
- 24 Kosovo Environmental Action Plan. (2006).
- 25 The Kosovo Greenbook. (2003). A Strategy for Sustainable Agricultural and Rural Development in Kosovo. Priština: UNMIK.
- 26 Kosovo Technical Background Paper. (2008). Energy Sector. Priština: European Commission in World Bank.
- 27 Kosovo's foreign policy: strategic factors, objectives and challenges. (2007). Priština: KIPRED.
- 28 Law no. 02/L-33 on foreign investments (2005). Priština: UNMIK. Assembly of Kosova.
- 29 Ministrstvo za zunanje zadeve (MZZ): Mednarodno razvojno sodelovanje in humanitarna pomoč. Najdeno 09. januarja 2009 na spletnem naslovu http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika/mednarodno_razvojno_sodelovanje_in_humanitarna_pomoc/
- 30 MTI – Ministry of Trade and Industry. (2007). Annual Report. Priština.
- 31 Mutte, T. (15.04.2009). Pasti gospodarskih naložb na Kosovu. Najdeno 14.05.2009 na spletnem naslovu http://www.mladina.si/dnevnik/15-04-2009-pasti_gospodarskih_nalozb_na_kosovu/
- 32 New Kosova Report (12.05.2009). New pioneers wind energy in the Balkans. Najdeno na spletnem naslovu 14.08.2009 <http://www.newkosovareport.com/200905121762/Business-and-Economy/Kosovo-pioneers-wind-energy-in-the-Balkans.html>
- 33 NLB d.d. (2008). Mesečno poročilo – Kosovo. 27. november 2008.
- 34 NLB d.d. (2009). Mesečno poročilo – Kosovo. 27. julij 2009.
- 35 OPIC. (30.06.2009). OPIC Signs Investment Agreement with Kosovo. Najdeno 03.09.2009 na spletnem naslovu <http://www.opic.gov/news/press-releases/2009/pr063009>.
- 36 Organization for Economic Cooperation and Development – OECD (2003). Pariz: Tax Policy Assessment and Design in Support of Direct Investment.
- 37 Policist (11.07.2008). EU bo za Kosovo prispevala 500 milijonov evrov. Najdeno 03.09.2009 na spletnem naslovu <http://policist.si/content/view/221/88/>.
- 38 Poročilo o delovanju predstavništev slovenskega gospodarstva javne agencije Republike Slovenije za podjetništvo in tuje investicije v tujini v letu 2007. (2008). Ljubljana: Ministrstvo za gospodarstvo.
- 39 Primary Wood Production and Wood Processing Industry. (2008). Priština: ECIKS.
- 40 Program vlade Republike Slovenije za spodbujanje internacionalizacije za obdobje 2005-2009. (2005). Ljubljana: Vlada Republike Slovenije. (št. 30500-1/2005/11).
- 41 Provisional institutions of self-government, Ministry of economy and finance: Korniza Afatmesme e Shpenzimeve 2008-2010. Priština: MEF, 2007.
- 42 Slovenska tiskovna agencija - STA. (11.07.2008). Mednarodna skupnost za Kosovo zbrala 1,2 milijarde evrov. Najdeno 09.08.2009 na spletnem naslovu http://www.siol.net/eu/novice/2008/07/donatorska_konferenca_za_kosovo.aspx

- 43 Slovenska tiskovna agencija - STA. Najdeno 27.07.2009 na spletnem naslovu <http://www.o-sta.com/msg.php?t=0&id=1702>.
- 44 Statistical Office of Kosovo – SOK. (2006). Series 2: Agriculture and Environment Statistics: Agricultural Household Survey 2005. Priština.
- 45 Statistical Office of Kosovo - SOK. (2009a). Gross Domestic Product 2004-2007. Priština.
- 46 Statistical Office of Kosovo - SOK. (2009b). Kosovo in Figures 2008. Priština.
- 47 Technical Background Paper Energy Sector. (2008). Priština: UNSCR 1244/99.
- 48 The UNMIK and the privatization of socially owned property. (2005). Prishtina: KIPRED.
- 49 Wolf Theiss: Establishment of companies, taxes and employment law in Kosovo. (2007). Vienna.